

HOE ONZE FAMILIE DE EMANCIPATIE VAN DE VROUW BELEEFDE

M.C.

Jubel.be, 23 oktober 2025.

We zijn vandaag verontwaardigd en zelfs ontdaan te horen dat de Taliban vrouwen toegang tot secundair en universitair onderwijs ontegent en hen verbiedt in het openbaar het woord te nemen. Maar dat was bij ons – en zelfs nog niet zo heel lang geleden – ook het geval.

De vrouwen van onze familie hebben als zovele tijdgenoten meegemaakt hoe de status van de vrouw in de loop der jaren evolueerde. Op de barricaden stonden ze niet en ze zwaaiden al evenmin met spandoeken in protestbetogingen, maar ze hebben ze elk op hun manier beleefd.

Ik heb de indruk dat de huidige generatie vrouwen het evident vindt - en soms zelfs onvoldoende - dat vrouwen vandaag in quasi alle domeinen en voor alle belangrijke functies in de maatschappij op de voorgrond treden, dat in vele faculteiten van de universiteit meisjesstudenten de (grote) meerderheid uitmaken en decanaat of rectoraat niet langer het monopolie van de mannen is. De oudere generatie – en dus ook ik - kijkt daar wel met de nodige verwondering op toe, want die heeft meegemaakt hoe anders het ooit was, hoe de evolutie langzaam op gang kwam in het begin van vorige eeuw tot dat ze in een echte stroomversnelling geraakte sinds het laatste kwart ervan.

Ik spits mijn verhaal toe op drie generaties langs moederskant, daarover heb ik de meeste informatie. Ik had het geluk mijn grootmoeder langs moeders kant gedurende 36 jaar te kennen en haar verhalen te aanhoren over hoe het er de jaren voordien aan toe ging. Het wordt een allicht weinig gekend verhaal voor de huidige generatie.

Als juriste begin ik begrijpelijkerwijze met het verhaal van Marie Popelin. Als overtuigde feministe ging ze aan de ULB rechten studeren en slaagde erin in 1888 te promoveren tot dokter in de rechten. Aan de ULB kon dat blijkbaar al. Ze werd de eerste vrouw die dat in ons land presteerde. Maar de Balie van Brussel weigerde haar toe te laten tot de advocatuur. Haar beroep daartegen werd door het hof van beroep van Brussel krachtadig verworpen. Vrouwen hoorden immers aan de haard en waren te zwak van constitutie om het zware beroep van advocaat uit te oefenen! Het meest potsierlijke argument kwam van het Openbaar Ministerie dat waarschuwde tegen de ongehoorde situatie dat die advocate dan in volle pleidooi plots zou kunnen bevallen!

Mijn grootmoeder

1888 is ook het jaar waarin mijn grootvader geboren werd. Toen hij in 1913, dus 25 jaar later, met Oma in het huwelijk trad was hun juridische situatie nog steeds vastgelegd door een Burgerlijk Wetboek dat stamde uit 1804. In hun trouwboekje stond artikel 213 BW afgedrukt dat toen luidde: “De man is aan zijn vrouw bescherming, de vrouw aan haren man gehoorzaamheid verschuldigd”. Ook het op hen toepasselijke huwelijksvermogensrecht dateerde nog ongewijzigd van die tijd, waardoor het beheer van alle vermogens, ook dat van

de vrouw exclusief aan de man toekwam. Tussen mijn grootouders speelde het traditionele rollenpatroon in al zijn consequenties. Mijn grootvader zette nooit een stap in de keuken, Oma nooit één in zijn advocatenkantoor. Dat nam naar huidige maatstaven zelfs extreme vormen aan. Ik heb Opa, die heel graag wijn dronk, nooit een fles uit de kelder zien bovenhalen. Het was evident dat hij zich bij het eten eerst mocht bedienen. Bij het afruimen van de borden werd van hem zelfs niet verwacht dat hij zijn bord zou aanreiken! Dat rollenpatroon steunde/vergde een totaal andere opvoeding van jongens en meisjes. Opa genoot een universitaire opleiding. Oma daarentegen werd in een pensionaat door Franse juffrouwen opgeleid tot een voorbeeldige “*maîtresse de maison*”. Op het programma stonden ook lessen in de etiquette en hoe zich in gezelschap behoorlijk te gedragen. Hun dansleraar leerde hun zelfs « *la révérence à la Cour d’Angleterre (!)* ». Hun leerboekje met als titel “*Le savoir-faire et le savoir-vivre*” als twintigste editie te Parijs uitgegeven door la Librairie Larousse koester ik als een kleinood. Een van de instructies: “*Une jeune fille ne partage jamais un parapluie avec un monsieur, elle l’accepte*”. Maar over hoe een huishouden naar behoren te runnen, kan men er vandaag nog wel wat uit opsteken.

De man was dus baas in huis en zijn wil wet. Zijn vrouw stond onder zijn gezag en werd door haar huwelijk handelingsonbekwaam. Maar dat moest bij mijn grootouders met een grote korrel zout genomen worden, daarvoor zag Opa Oma te graag. Maar had hij dictatoriaal willen optreden, dan had hij daar juridisch de macht toe, zonder dat Oma zich daarover in enigerlei mate had kunnen beklagen. In werkelijkheid had Oma als volleerde “*maîtresse*” de maison wel haar zegje... en zelfs een beetje meer! Dat is trouwens door de eeuwen heen bij de nodige vrouwen *in feite* het geval geweest. Oma was bovendien tot het eind van haar dagen de gerespecteerde mater familias, zelfs voor de ruimere familie. Nadat haar moeder stierf toen ze twaalf was, werd ze als oudste van zes, zowat de tweede moeder van haar broers en zussen.

Dat strikte rollenpatroon maakte de vrouw zeer kwetsbaar. De man was immers de enige kostwinner, met alle risico’s van dien. Dat heeft Oma wel extreem ervaren toen Opa omwille van zijn politieke inzet tijdens WOI gedurende tien maanden in voorarrest zat onder beschuldiging van landverraad, waarvoor het Openbaar Ministerie zelfs de doodstraf eiste. Maar oh geluk hij werd vrijgesproken na een ophefmakend proces, dat vandaag allicht het proces van de eeuw zou genoemd worden. Het duurde immers 22 dagen met de nodige ministers en generaals in de getuigenbank. Ik mag er niet aan denken wat het lot van Oma zou geweest zijn zo het anders was afgelopen. Zeker is in elk geval dat dit verhaal er niet zou gekomen zijn.

Mijn moeder

Opa zette dan wel geen stap in de keuken, met de opvoeding van zijn dochter liet hij zich wel terdege in. Meer nog hij speelde een cruciale rol in het leven van zijn vrouwelijke nazaten. Hij

stuurde immers – en die keer wel dictatoriaal - mijn moeder op pensionaat in het verre Turnhout om er de Grieks-Latijnse humaniora te volgen. Kort voordien hadden immers de Zusters van het Heilig Graf, als eersten in ons land, die studierichting voor meisjes in het Nederlands ingericht. Dat was in 1927 een uiterst ongewoon en progressief besluit, maar dat kaderde volledig binnen Opa's bezorgdheid voor minderbedeelden en zijn afkeer voor elke vorm van discriminatie. Daarvan had hij al tijdens WO I meer dan het bewijs geleverd als leider van de Frontbeweging.

Mijn moeder had tot dan in Ninove school gelopen in de meisjesschool van de Zusters van de H.Harten. Die bood als secundaire opleiding enkel beroepsonderwijs aan, als: opleiding tot secretaresse of snit en naad. Dat was toen in de meeste meisjesscholen in kleine provinciesteden het geval en dat bleef nog zo jaren lang. Toen ik in Aalst in de humaniora zat, moesten mijn klasgenoten uit Ninove elke dag noodgedwongen de trein naar Aalst nemen. Er was in Ninove wel een college met een humaniora afdeling, maar daar konden alleen jongens terecht. Gevolg: mijn moeder was het enige meisje van Ninove en omstreken dat een Grieks-Latijnse opleiding genoot. Zelfs geen enkele van de veel jongere dochters van Oma's broers en zus volgden haar voorbeeld. Die beslissing van Opa kostte mijn moeder zweet, bloed en tranen, zeker in het begin. Ze mocht slechts één keer per trimester naar huis. Opa trachtte haar te troosten met een wekelijkse brief.

Mijn moeder deed het in Turnhout uitstekend. Eens er in 1932 afgestudeerd, viel nog maar eens een bijzonder progressieve – maar niet langer dictatoriale – beslissing: en nu naar de universiteit! Meisjes hadden daar uiteindelijk toegang toe. In sommige universiteiten was dat al op het einde van de negentiende eeuw het geval, als aan de ULB of de Gentse universiteit, maar Leuven volgde pas in 1920. Niet toevallig een paar jaar na het einde van WO I, toen de negatieve vooroordelen t.a.v. vrouwen behoorlijk afzwakten. Met de mannen aan het front hadden vrouwen toen heel wat traditioneel mannelijke taken overgenomen/moeten overnemen en bewezen dat zij dat aankonden. Voor mijn moeder werd het evident de pas in 1930 vernederlandste Gentse Rijksuniversiteit waar ze rechten ging studeren. Al haar professoren waren mannen. Dat was ook nog het geval in mijn studententijd. Ik moet nog steeds lachen met haar verhaal dat ze voor haar eerste examen een mooi hoedje droeg met een trosje kersen erop! In onze studententijd werd dat een keurig mantelpak. Toen ik later zelf examen afnam, was ook dat meer dan verleden tijd.

Mijn moeder veegde meteen alle twijfels van tafel of vrouwen wel in staat waren universitaire studies te doen. Vijf jaar na mekaar behaalde ze grootste onderscheiding en werd zodoende de eerste van haar jaar. Dat haar mannelijke medestudenten haar tot praeses verkozen van het Vlaams Rechtsgenootschap toont aan dat ze ook volledig in haar jaar aanvaard was. Maar ook in het studentenleven was ze actief. Al in haar tweede jaar woonde ze in Nijmegen het

Diets studentencongres bij. “Diets heeft niets met “Duits” te maken, maar werd gebruikt als verzamelnaam voor alle landen of streken waar een variant van de Nederlandse taal gesproken werd: Vlaanderen, Nederland en Zuid-Afrika. Er namen dus zowel Vlaamse als Nederlandse studenten aan zo’n congres deel (Zuid-Afrikaanse in feite allicht niet want in een tijd waarin de burger luchtvaart nog niet bestond, lag Zuid-Afrika toch wel erg ver weg). Het Diets Studentenverbond dat jaarlijks zo’n congres inrichtte, alternerend in Nederland en in Vlaanderen, had dan ook een Vlaming en een Nederlander als covoorzitters, In 1933 was dat (toevallig!) langs Vlaamse zijde mijn vader. De Nederlandse covoorzitter was de latere stichter van het Europacollege in Brugge. Zo’n Diets studentencongres was een hele gebeurtenis. Mijn vader vertelde met de nodige fierheid dat de stad Nijmegen zo vereerd was dat het congres daar georganiseerd werd, dat de burgemeester hun op de vooravond de sleutels van de stad overhandigde. Toen het Diets Studentencongres in 1934 in Gent plaats vond, was mijn moeder er al de secretaris van. Ze werd bovendien ook bestuurslid van Sociale Hulp, een organisatie die de armoede trachtte te bestrijden in de Gentse wijken, waar de toenmalige economische crisis hard had toegeslagen.

Eens dokter in de rechten schreef ze zich in als advocaat-stagiair aan de Brusselse Balie. Die had blijkbaar al een paar jaar voordien haar veto t.a.v. vrouwen ingeslikt. Ze werd dan wel niet dé eerste vrouwelijke advocaat in ons land, maar ze behoort in elk geval tot de weinigen vrouwen die al voor WOII dat beroep uitoefenden.

Advocaat of niet, toen ze in 1938 met mijn vader trouwde, stond in hun trouwboekje nog steeds “De man is aan zijn vrouw bescherming, de vrouw aan haren man gehoorzaamheid verschuldigd”. Haar eigen vermogen beheren bleef niet evident, ook al waren ze gehuwd onder een stelsel van scheiding van goederen (dat veranderde pas in 1958). Ze had ook geen stemrecht bij de parlementaire verkiezingen (dat was pas in 1948 het geval). Het jonge koppel ging in Aalst wonen, mijn vader had daar al een tijdje zijn advocatenkantoor gevestigd. Hoeveel stappen mijn moeder tijdens haar eerste huwelijksjaar in dat kantoor zette, weet ik niet. Wel dat ze meteen zwanger was en eens mijn zus geboren, werd de toga met overtuiging aan de haak gehangen en stak de traditionele rolverdeling ook bij hen de kop op. Ze bleef wel als advocaat ingeschreven, nu als inwoner van Aalst, aan de balie van Dendermonde en... gelukkig maar eens de repressie toesloeg. Vanaf eind 1944 werd ze actief advocaat. Ik heb er een extreme bewondering voor hoe ze tijdens die moeilijke en stresserende periode haar “mannetje” wist te staan. Enorme waardering genoot ze destijds uiteraard ook al van de familie en op de eerste plaats van mijn vader. Die vond het vanzelfsprekend dan ook af en toe een stap in de keuken te zetten en soms een beetje meer. Ook dat was uitzonderlijk voor die tijd. Toen hij kookte was het steevast steak met frietjes, maar mijn moeder had er wel voor gezorgd dat er die dag steak en aardappelen in huis waren en voldoende vet in de frietpot! Immers zij bleef de eindverantwoordelijke voor de huishouding, zoals ook vandaag nog de

meeste buiten huis werkende vrouwen. Ze had bovendien een echte *maîtresse de maison* als moeder gehad.

Toen mijn zus en ik later naar school gingen waren wij de enigen van onze klas met een moeder die haar secundair onderwijs in het Nederlands had genoten en een universitair beroep uitoefende.

Dit alles belette niet dat ons moeder ook tijd wist te maken voor creatieve oplossingen, nu er in die naoorlogse periode alles en nog wat ontbrak, als bijv. kinderkleedjes, speelgoed... De pulls en jasjes die ze toen voor mijn zus en mij breidde zijn niet te tellen. Sinterklaas was een echt kinderfeest met zelfgemaakte marsepein, speculaas, poppenkleedjes.... Maar vooral ze slaagde er in ons ondanks alles, prettige en trauma loze kinderjaren te bezorgen.

Wat mijn moeder deed, deed ze goed. Ze was dus ook een uitstekende advocaat. “Madame Annie” werd fel geapprecieerd door haar confraters en dat waren inderdaad hoofdzakelijk “fraters”. Zelfs toen ik al in de humaniora zat, hoorde ik enkel de namen vallen van twee andere (jongere) vrouwelijke advocaten aan de balie van Dendermonde. Bijzonder was wel dat wanneer de tegenpartij verdedigd werd door een van haar vroegere professoren, die zich haar herinnerden.. Op verzoek van haar confraters stelde ze zich kandidaat als lid van de tuchtraad van de Raad der Orde van de Advocaten. Ze was de eerste vrouw in ons land die dat werd. We hebben dat vol fierheid op haar doodsbrief gezet. Toen naderhand aangedrongen werd dit ook voor het stafhouderschap te doen, was het (typisch vrouwelijk?) een njet. Het zou nog tot het begin van de jaren negentig duren vooraleer in ons land een vrouw stafhouder werd en dat was uitgerekend aan de (Nederlandstalige) Balie van Brussel. De andere balies volgden dat voorbeeld vrij vlug en tot mijn groot genoegen was de eerste vrouwelijke stafhouder van de Balie van Antwerpen een oud-studente van mijn Grondige Studie Vandaag zijn de helft van de leden van tuchtraad van de Nederlandstalige Balie van Brussel een vrouw.

Eens mijn vader opnieuw advocaat, bouwde mijn moeder haar professionele activiteit af en verminderde mijn vader zijn stappen in de keuken. Zij spitste haar praktijk dan toe op familiezaken. Vrouwen met echtelijke moeilijkheden waren maar al te gelukkig deskundige raad te kunnen krijgen van een vrouw. Maar in een tijd waarin de vrouwen in grote meerderheid huisvrouw waren en dus niet in eigen levensonderhoud konden voorzien, was bij zelfs onhoudbare situaties als bijv. intrafamiliaal geweld echtscheiding gewoon geen optie.

Op het eind van haar carrière werd mijn moeder nog plaatsvervangend vrederechter. Ze kreeg de nodige zaken te beslechten, meer dan verwacht omdat de vervanging van een effectieve titularis bleef aanslepen. Ik weet nog hoe apetrots ze was dat geen enkel van haar vonnissen in beroep hervormd werd.

Haar professionele activiteit stond al op een laag pitje toen de kleinkinderen geboren werden. Wanneer precies ze weglating op het tableau aanvraag weet ik niet. Ik heb in elk geval nooit een vraag tot advies van haar mogen krijgen. Dat was wel het geval met mijn vader, maar die hield zijn laatste pleidooi toen hij 86 was! Uitstekende huisvrouw die ze altijd geweest was, viel ze toen zeker niet in een zwart gat. Ze kon koken als geen, was erg bedreven in allerlei handwerk, vooral breien en kruissteek, ze las graag en elke week werd uitgekeken naar de weekend editie van de Figaro. Mijn man draagt vandaag nog het wintervestje met een ingewikkeld vlechtpatroon, dat ze voor hem breidde. Maar er waren ook - en vooral - de kleinkinderen en later de achterkleinkinderen. De mooie ingelijste werkjes in kruissteek die ze telkens naaide bij de geboorte van een achterkleinkind, worden ook vandaag nog als een kleinood gekoesterd.

Mijn zus en ik in onze jeugd

Ook WO II en zijn nasleep hadden tot gevolg dat men meer en meer ging geloven in het kunnen van vrouwen. Zoals al gebleken, deed onze familie dat al lang. In navolging van Opa was het voor ons Vader en Moeder de evidentie zelf dat mijn zus en ik de kans mochten krijgen Grieks-Latijnse humaniora te volgen en naar de universiteit te gaan, zodat we een professionele loopbaan zouden kunnen uitbouwen...en waarom niet als advocaat? Ze stonden daar intussen niet meer alleen in. Meer om meer meisjesscholen boden een humaniora afdeling aan, onder meer de Dames van Maria in Aalst. Daar werden zelfs de meisjes die waarschijnlijk voor de humaniora zouden kiezen, in het laatste leerjaar van de lagere school samengebracht in één klas, één klaslokaal was daarvoor wel meer dan voldoende. We werden er gedruild in zinsontleding. Met hoeveel we het eerste jaar humaniora aanvatten weet ik niet meer, maar zowel mijn zus als ik zaten in de retorica met zowat 16. Van mijn jaar ging denk ik de helft naar de universiteit, maar ik herinner me dat we wel neerkeken op klasgenoten die helemaal stopten met studeren. Vier meisjes zijn ook nog in de States gaan studeren, dat was wel een unicum, allicht ook vandaag nog.

Zowel mijn zus als ik kozen er voor rechten te gaan studeren in Leuven. Dat was onze eigen keuze. Mijn zus startte in oktober 1957, ik in oktober 1958. Aan de Leuvense universiteit waren - zoals al gezegd - meisjes (pas) sinds 1920 toegelaten maar college geven bleef een uitsluitend mannelijke bezigheid. Maar waren de meisjes er ook meteen welkom? In elk geval vond in 1936 de toenmalige vicerector het nodig de studenten in een artikel in het wijd verspreide studentenblad *Ons Leven* te waarschuwen “tegen het gevaar van die tijd met name de vrouw en haar verderfelijke schoonheid en koketterie”. Ik vermoed daarom dat de strenge regels, die ook nog in onze studententijd voor meisjesstudenten golden (de eerste twee jaar verplicht gehuisvest in een “peda” van de universiteit, waar ook gegeten werd, avondklok om tien uur (één avond per week uitgezonderd) en streng verbod jongens op de kamer te

ontvangen) uit het brein van die vicerector kwamen. Die was tijdens onze studententijd intussen rector geworden, maar fervente bewaker van de goede zeden gebleven. Ik moet er vandaag nog om lachen hoe hij zowat iedere avond met zijn Cadillac de smalle straatjes van Leuven doorkruiste en wee de koppeltjes die die avond op een te nadrukkelijke manier afscheid kusten!

In onze studententijd gedroegen de meisjesstudenten zich weinig assertief. Katholiek opgevoed en school gelopen in een exclusieve meisjesschool, bleken we niet echt gewend om samen met jongens in één leslokaal te zitten. Zelfs tot in het laatste jaar gingen we uit eigen beweging braafjes samen op de eerste rij plaatsnemen. De studenten verwonderden zich daar trouwens ook niet over, zij kwamen immers in de regel ook uit een exclusieve jongensschool. Een lange broek, laat staan een jeans dragen was voor ons niet aan de orde, wel elegante schoenen met tien centimeter fijne hoge hakken, waarmee we geregeld klem zaten tussen de keien, waarmee de Leuvense straten toen nog geplaveid waren.

In onze tijd studeerden er in Leuven al een behoorlijk aantal meisjes. Ik leid dat af uit het feit dat mijn zus en ik niet terecht konden in Het Centrum, de nochtans behoorlijk grote hoofdpeda, Het werd het veel gezelliger bijhuis Eigen Heerd. Een van de toenmalige medebewoonsters werd in 1995 provinciegouverneur van Limburg., de eerste vrouw die in ons land dat ambt bekleedde. Een andere medebewoonster werd raadsheer in het Hof van Beroep van Antwerpen, ook een van de eerste vrouwen die die functie bekleedden.

Meer en meer families aanvaardden dus dat (ook) hun dochters aan de universiteit gingen studeren. Daarbij hielp natuurlijk dat al de nodige voorgangsters bewezen hadden dat ook aan te kunnen, zelfs met (groot) succes. In mijn studententijd heb ik nooit de indruk gehad dat de professoren of studenten ons niet accepteerden. Als in het jaar iets georganiseerd werd (halftime), was het evident dat wij daar ook bij betrokken werden. Op de groepsfoto van ons eerste jaar tel ik vijftien meisjes. Toen we met 66 afstudeerden waren we nog met acht maar duidelijk aanwezig bij de toebedeling van de graden. Ik meen te weten dat vijf van die acht later een beroep uitoefende, maar die bekleedden (soms als eerste vrouw) functies en beroepen traditioneel voorbehouden aan mannen: als raadsheer in het hof van beroep, voorzitter van de Rechtbank van eerste Aanleg, hoogleraar aan de universiteit of aan een hogeschool. Wel functies en beroepen waarvoor nog altijd geen gangbare vrouwelijke benaming bestaat. Maar dat ligt moeilijk, de vrouwen zelf doen daaraan mee (ik inclus). Veelal houden we het bij de mannelijke benaming, die nog altijd (hypotheek uit net verleden?) ernstiger, prestigieuzer overkomt. Ik heb nog weinigen Ursula von der Leyen, “voorzitster” van de Europese Commissie horen noemen! De mannelijke benaming schakelt wel alle twijfel uit of die vrouw die functie/dat beroep wel degelijk uitoefent. Soms wordt immers via de vrouwelijke benaming, de echtgenote aangeduid van de man die die functie bekleedt.. De

echtgenote van generaal De Gaule werd aangesproken met “Madame la Générale.”. Een meer hedendaags voorbeeld is “koningin”. Elisabeth II van Engeland werd zo betiteld als werkelijke vorstin van haar land, maar zo noemt men vandaag ook Camilla, omdat ze met de koning gehuwd is. Neemt niet weg dat het vrij artificieel overkomt, als de benaming van de functie duidelijk naar een man verwijst, als raadsheer, hoogleraar. Toch denk ik niet dat “raadsvrouwen” voor morgen is en ik heb het ook niet meteen met “hooglerares”. Geen probleem om van “advocate” te spreken, maar ik vermoed dat Franstalige “advocates” wat meer moeite zouden hebben zo ze met “maîtresse” zouden aangesproken worden! Een jongere collega, ook al op rust noemt zichzelf emerita, maar voor de burgerlijk stand zal het allicht emeritus hoogleraar blijven of diplomatisch professor em.

*

Als voorbeeldige telgen van een familie met een intens KVHV verleden, werden mijn zus en ik al vanaf oktober 1959 actief in het Katholiek Vlaams Hoogstudentenverbond, sinds decennia dé studentenvereniging van Leuven en Gent. Mijn zus hielp de toenmalige verbondspraeses bij zijn initiatief een orgaan in het leven te roepen dat alle katholieke studentenverenigingen zou overkoepelen. Ik werd secretaris van KVHV-cultuur, dat quasi wekelijks een of andere culturele activiteit organiseerde. Die duurde dan geregeld tot na 10 uur, maar om 10 uur werd de deur van Eigen Heerd op slot gedaan. Maar de directrice van het Centrum had begrip voor mijn probleem en zo kreeg ik van haar de sleutel van onze peda! De praeses KVHV cultuur was dan wel zo galant me dan telkens tot mijn peda te vergezellen.

Dat ook studentinnen deel konden uitmaken van de leiding van een studentenvereniging werd in principe aanvaard, maar wij waren beide wel de enige van ons jaar die dat effectief deed. Ook in de verbondsleiding waren we de enige studentinnen. Dat blijkt uit de foto van de toenmalige verbondsleiding, die ik onlangs terugvond. Ik maakte het nadien nog tot vice-praeses KVHV cultuur (praeses was toen wel mijn latere man) maar hoger in de leiding kwam ik niet. In die tijd had trouwens geen enkele studentenvereniging of faculteitskring een studentin als praeses (uitgezonderd uiteraard de vereniging van de meisjesstudenten). Trouwens hoe dan ook, het studentenleven was in onze tijd vooral een mannenaangelegenheid, een exclusieve zelfs zo het ging om avonden lang pintelieren, lid van een studentenclub zijn en er gedoopt worden.

Wie actief was in het studentenleven, kreeg meteen ook andere aanbiedingen en dat was niet alleen bij de studenten zo. Ik werd dus ook VVS mandataris en verkozen tot lid van het studentenparlement en van het dagelijks bestuur ervan. Of en hoeveel andere meisjes in dat parlement zetelden, herinner ik me niet meer, ik was in elk geval de enige vrouw in het dagelijks bestuur. De leiding van de Vereniging van Vlaamse Studenten berustte bij een Hoger Comité van Toezicht, waarin alle Vlaamse universiteiten vertegenwoordigd werden door

“mandatarissen”, één per vijfhonderd studenten. Dat Comité werkte met commissies, waaronder de Eendrachtscommissie, waarvoor ik koos en waarvan ik eens te meer het enige vrouwelijk lid was. In het Hoger Comité zelf waren we met drie meisjes, waaronder (noodzakelijkerwijze) de mandataris van de Antwerpse Hogere Handelsschool voor Juffrouwen (als ik me de naam goed herinner). Mijn keuze voor de Eendrachtscommissie was niet toevallig. Die had immers als voornaamste opdracht samen met de gelijknamige commissie van de Nederlandse Studentenraad het Groot-Nederlands Studentencongres te organiseren, eigenlijk de opvolger met een wat minder beladen naam van het vooroorlogse Diets Studentencongres en dat ook jaarlijks alternerend in Nederland en Vlaanderen georganiseerd werd. In februari 1961 was het de beurt aan Vlaanderen. Het onlangs toevallig teruggevonden programmaboekje herinnerde me er aan wat voor een uitzonderlijke gebeurtenis dit werd. Het was wel— hoe kon het anders - een mannenaangelegenheid. Voorzitter van het congres was de (student) mandataris van UFSIA. Het congres vond plaats in Antwerpen en wel omdat UFSIA toen pas de kandidaturen menswetenschappen ingericht had en zich dus als “universiteit” wilde profileren. Het drie pagina’s lange “erekomitee” werd voorgezeten door de Nederlandse en Zuid-Afrikaanse ambassadeurs, leden waren o.m. de voorzitters van de Kamer en van de Senaat, de rectoren van alle Nederlandse en Vlaamse universiteiten, veertien ministers...en ook de burgemeester van Antwerpen (die wel niet de sleutels van de stad aan de congresvoorzitter overhandigd heeft). Mijn (latere) man was enkele maanden na mij ook (toevallig!) VVS mandataris geworden en had (toevallig) ook voor de Eendrachtscommissie gekozen. Hij en nog een andere Leuvense mandataris suggereerden het thema van het congres “Wezen van de universitaire vorming”. Zij stonden dan ook in voor de wetenschappelijke uitbouw in drie secties elk met vier sub-onderwerpen, telkens ingeleid door een Vlaamse en een Nederlandse hoogleraar. Onder hen Professor Heymans, Nobelprijswinnaar en Professor Piet De Somer, de bekende latere eerste rector van de KUL. Alle sprekers waren mannen, maar dat kon niet anders, er waren toen doodgewoon geen vrouwelijke hoogleraren! Mijn taak bestond in het verzorgen van alle drukwerk. De affiche was van de hand van een Leuvense kunstschilder die eerst een lang gesprek had met de inspirators van het thema. Een verkleinde versie werd de voorpagina van het programmaboekje en een mini versie het logo van het congres dat op alle andere drukwerk aangebracht werd. Studenten beschikten toen uiterst zelden over een eigen wagen, het werd een hele karwei de affiches voor Nederland per trein in twee grote valiezen in Leiden te krijgen. Ik herinner me nog hoe we op de terugweg aan de Belgische grens strandden omwille van een algemene staking, als protest tegen de Eenheidswet van de regering Gaston Eyskens.

Van de “kongreskommissie” maakten nog twee andere studentinnen deel uit. Hun opdracht was ontspanning en onthaal. En dat onthaal - hoe kon het anders - werd wel een

vrouwenaangelegenheid. Een behoorlijk aantal (liefst mooie) Antwerpse studentinnen werden voor een paar dagen hostess!

Mijn zus later

Mijn zus studeerde af in 1962 en werd, zoals verwacht, advocaat en wel als derde generatie. Ze had toen al de nodige “consorrors”, al is dat ook vandaag nog geen gebruikelijke term. Ze bleef dat ook de eerste jaren van haar huwelijk. Omdat ze met een notaris getrouwd was, werden ook nog examens afgelegd voor het Licentiaat Notariaat; zo kon ze zo nodig het ambt overnemen. Dat gehuwde en bovendien zelfs zwangere vrouwen zich voor universitaire examens aanboden was toen vrij ongezien. Maar toen ze - niet echt gepland - op zes jaar tijd vijf kinderen kregen, werd de toga aan de haak gehangen. Dat betekende nochtans geen terugkeer naar het traditionele rollenpatroon. Wel integendeel, eigenlijk werden mijn zus en haar man een vroeg voorbeeld van een modern geëmancipeerd echtpaar. Daar worden de huishoudelijke taken verdeeld, zo blijkt dat de agenda van de vrouw behoorlijk vol staat met andere dan louter huishoudelijke taken. Mijn schoonbroer leerde koken, de keuken werd tijdens het weekeinde zijn pleisterplaats, uiteindelijk werd hij zelfs een echte sterrenkok. Van zijn generatie is hij duidelijk een van de zeer weinigen die ook al eens een stofzuiger in de hand namen. Mijn zus werd dan op de eerste plaats een uitstekende moeder en grootmoeder. Maar eens de kinderen uit huis werd het notariskantoor allesbehalve onbetreden terrein. De avonden dat het Verbond van Vlaamse Academici of de Orde van de Prinse vergaderden waren heilig. Tijdens familiegebeurtenissen doet ze geregeld met verve haar (mooie) woordje.

Ik later

Bij mij werd het een ander verhaal. Zonder de emancipatie van de vrouw zou mijn leven er totaal anders uit gezien hebben want geen professionele loopbaan van meer dan 40 jaar. Ik heb daarbij veel geluk gehad. Een van de gevleugelde gezegdes van mijn vader was “Ge moet in het leven een beetje chance hebben, maar ge kunt de chance wel een beetje helpen”. Dat “beetje” dankte ik aan de progressieve beslissing van mijn grootvader, schitterend uitgevoerd door mijn moeder, die maakten dat het evident was dat ik hogere studies mocht doen en zodoende voldoende gewapend was om te kunnen ingaan op de vele kansen die zich toevallig of zelfs eenmalig voordeden.

*

Een eerste grote “chance” was dat ik aan de Leuvense rechtsfaculteit studeerde op een moment dat die een totaal nieuw elan kreeg. In die tijd was de Leuvense universiteit nog unitair. Er werd wel gesplitst college in de twee landstalen gegeven, maar daaraan was geen afzonderlijke structuur verbonden, m.a.w. geen gesplitste faculteiten. Toen ik mijn studies in Leuven begon was er dus slechts één decaan Rechtsfaculteit. Van 1959 tot 1962 was dat een

Franstalige, in 1962 werd dat voor het eerste een overtuigende Vlaming.. Die was bovendien voorzitter van de Vereniging van Vlaamse professoren en zette alles in het werk om het doel van die vereniging te bereiken: die ene unitaire Rechtsfaculteit splitsen in een autonome Nederlandstalige en een autonome Franstalige Rechtsfaculteit elk met een eigen decaan. Dat lukte begin 1963. Aan Vlaamse zijde lag het voor de hand dat de unitaire decaan nu decaan werd van de autonome Nederlandstalige faculteit. Dat was een man met visie. Aan de faculteit werd toen weinig aan gedegen wetenschappelijk onderzoek gedaan. Vele professoren woonden niet eens in Leuven en vertrokken meteen na hun college met hun wagen naar hun andere job. Dat moest veranderen. Daarom trok hij zo gauw mogelijk jonge mannen aan, die gestudeerd hadden aan de beste universiteiten van de States en bovendien ook al een behoorlijk wetenschappelijk palmares konden voorleggen. Ondanks het enorme inschrijvingsgeld en het duurdere leven in de States, was hun dat gelukt en dit dankzij een Amerikaanse beurs. Maar hoe kwamen Vlaamse studenten daarvoor in aanmerking? Dat is een lang verhaal. Tijdens WO I werd mede onder initiatief van de latere Amerikaanse president Herbert Hoover, The Commission for Relief in Belgium (CRB) opgericht om hongersnood in het bezette gebied te voorkomen. Maar toen in 1916 de voedselbevoorrading normaliseerde, stapelden de overschotten zich op, na de oorlog werden die verkocht. Met een deel van de verkoopprijs richtte men The Belgian American Educational Foundation op, die ook vandaag nog (CRB) beurzen toekent aan begaafde Belgische studenten om hun toe te laten aan de beste universiteiten van de States te studeren. Die Universiteiten kenden vooral na WOII zelf ook dergelijke beurzen aan West-Europese studenten toe. Dat had ook een politieke bedoeling en kaderde in de toenmalige algemene Amerikaanse politiek om West-Europa uit de klauwen van het communisme te houden, denk aan het Marshall plan.

Wat die jonge docenten gerealiseerd hadden sprak me enorm aan. Ik leerde hen beter kennen toen ik in 1963-1964 het pas opgerichte nagraadse Licentiaat in Europees Recht volgde, waarin zij voor het eerst een zelfstandige leeropdracht kregen. Ze bleken bereid mij te helpen zo'n beurs te bemachtigen. Dat ik een vrouw was, was blijkbaar voor hen irrelevant, al denk ik dat weinig of geen vrouwen daar voorheen al in geslaagd waren. De EEG was pas in 1958 opgericht en had een tot dan in ons land ongekend recht in het leven geroepen: het antitrust recht. Dat werd hét recht van het ogenblik, vooral de jonge generatie voelde zich aangetrokken zich daarin te bekwamen, ook ik.

Ik had toen al (wat toen genoemd werd) verkering en mijn toekomstige man deelde gelukkig die ambitie. Na een Papierkrieg, de nodige interviews en de nodige aanbevelingsbrieven, kregen we in het voorjaar 1964 het grote nieuws dat The University of Chicago Law School ons beiden een ruime beurs aanbood voor het volgend academiejaar. Dat was een topschool in een top universiteit met een indrukwekkend aantal Nobelprijswinnaars. In 1964 waren in de bookstore van de universiteit fel gegeerde T shirts te koop met op de namen van al die

laureaten. Een T shirt volstaat vandaag niet meer want de teller staat nu op 101! Een van de aanbevelingsbrieven kwam van een vroegere assistent van de Chicago Law School. Later heb ik zelf ervaren hoe een aanbevelingsbrief van een alumnus daar zwaar doorweegt.

Voor we naar Chicago vertrokken werd er getrouwd. In ons trouwboekje staat een sinds 1958 gemoderniseerde versie van artikel 213 BW. “ Echtgenoten zijn jegens elkaar tot samenwoning verplicht; zij zijn elkaar getrouwheid, hulp en bijstand verplicht”. Maar ook wij bleven nog onderworpen aan dat oubollige huwelijksvermogensrecht van 1804, met zijn suprematie van de man. Die was sinds 1958 af te zwakken door te kiezen voor een stelsel van scheiding van goederen, wat we deden.

De Chicago Law School bood aan vreemde studenten een Masters in Comparative Law aan. Net als voor de Amerikaanse studenten hanteerde ze daarbij een numerus clausus, veertien gegadigden per jaar. Daarvan waren er in ons jaar drie meisjes bij of iets minder dan 1/4. Dat percentage haalden de Amerikaanse studentinnen niet, verre van. Ik heb in de Law School toen weinig vrouwelijke gezichten gezien. Maar tot onze grote verrassing telde het professorenkorps wel een vrouw en wat voor imposant iemand was dat (niet alleen fysiek) ! Als medeauteur van de Uniform Commercial Code doceerde ze commercial law. Wat een geluk dat ik me voor dat (wel erg zwaar) vak inschreef, want zo maakte ik kennis met haar originele interactieve doceermethode, die ik later in mijn colleges erfrecht overnam. Wij mochten ons programma zelf samenstellen. Ik koos er o.a. competition and monopolies, zodat ik nu ook een rechtsvergelijkende kijk kreeg op het antitrust recht.

*

Een volgend voor mij gelukkig toeval was dat de Leuvense rechtsfaculteit tijdens ons verblijf in Chicago in het kader van haar nieuwe politiek, de beslissing nam assistenten aan te werven, om het wetenschappelijk onderzoek van de proffen te ondersteunen. Voor het eerst bleken daar ook vrouwen voor in aanmerking te komen. Ik kreeg meteen een verzoek me kandidaat te stellen. Als studentin aan een Amerikaanse topuniversiteit was ik een gegeerde kandidate. Maar die brief bereikte me net nadat ik de bevestiging kreeg in verwachting te zijn. In de euforie van het moment werd het een njet. Mijn man had daar begrip voor, maar ook de nodige bedenkingen. Hij heeft steeds het grootste vertrouwen gehad in het kunnen van vrouwen, zijn moeder en zijn beide grootmoeders waren immers op hun manier zeer performante vrouwen.

Terug in het land stond ik wat meer met mijn voeten op de grond. Mijn man had zijn stage als advocaat hervat, maar advocaat-stagiairs - ook al hadden ze in de States gestudeerd - verdienden in die tijd amper “het zout op de patatten” en... we waren binnenkort een gezin met drie (zoals we toen nog dachten). Eigenlijk uit financiële noodzaak heb ik mij toen wel

kandidaat gesteld met het gekende gevolg. Ondanks mijn duidelijk profiel werd het een mandaat in familiaal vermogensrecht. Ik was daar bijzonder ongelukkig over. Mij kwam het over als een veto me verder te mogen bekwamen in “mannenrecht”. Het leek me – terecht of onterecht – dat de faculteit, die nu maatschappelijk moeilijk anders kon dan vrouwelijke assistenten te aanvaarden, vond dat die dan best familierecht toegewezen kregen, wat ook hun profiel was. Eigenlijk een van de weinige keren dat ik het gevoel had dat vrouw zijn mij tot nadeel strekte. Ik had me ook geërgerd toen datzelfde jaar 1965 voor het eerst een vrouw minister werd en ze “Gezin en Huisvesting” toegewezen kreeg.

Maar dat ik in dat vakgebied geduwd werd, beschouw ik vandaag als een van de beste gebeurtenissen in mijn professionele leven!

Eerst was het een halftime mandaat. De Katholieke Universiteit besliste me niet, zoals mijn mannelijke collega's, met onmiddellijke ingang te benoemen, want ik was zwanger! Mijn benoeming zou pas ingaan op 1 januari 1966. Het werd uiteindelijk 1 februari 1966, zes weken na de geboorte van de tweeling, het toen geldend bevallingsverlof. Een assistenten mandaat hield toen in : assistentie bij het onderwijs en hand en spandiensten bij het wetenschappelijk onderzoek van de prof, waaraan men toegewezen was. De eerste aanwerving assistenten was vrij beperkt en zo werd ik als halftime assistente toegewezen aan twee professoren: Ik kreeg meteen de volledige verantwoordelijkheid over het seminarie Familiaal Vermogensrecht. Ik had daar als student enkel de basiscursus van gevolgd en dat was lang geleden. Ik vergeet nooit dat het thema van dat jaar “contractuele erfstellingen” en “erfstellingen over de hand” was. Ik wist niet eens wat dat was. Dus meteen De Page ingedoken. Baby's slapen nog veel, de tweeling was daar voorbeeldig in, ook 's nachts. Ik bleef zeven jaar de verantwoordelijke voor dat seminarie. Een van mijn seminarie studenten was een van de eerste volgende Vlaamse vrouwen die (samen met haar man) naar de States ging studeren en wel aan de prestigieuze Harvard Law School. Later werd ze een van de weinige vrouwelijke arbiters inzake internationale commerciële betwistingen, een fel gewaardeerde arbiter trouwens.

Mijn proffen hadden toen pas samen een intussen prestigieuze reeks over Belgisch privaatrecht in het leven geroepen. Ik deed opzoekingswerk voor het, het eerste deel in die reeks en was voor het tweede deel bovendien ook bij de redactie betrokken. Dat leverde me enkel een bedankje in het voorwoord op. Ik had immers maar gedaan wat van een assistent verwacht werd en dus niet omdat ik een braaf meisje was. Ik leerde zodoende wel schrijven en kon mij verdiepen in familiaal vermogensrecht.

Ik had voor Chicago gekandideerd onder mijn meisjesnaam, als getrouwde vrouw werd dat naar Angelsaksische traditie meteen de naam van mijn man. Maar dat bleek ook de gewoonte aan de Leuvense universiteit (we leefden toen in een tijd waarin mensen nog een familienaam hadden). Ik had wel “de euvele moed” mijn eerste publicaties bijkomend met mijn

meisjesnaam te ondertekenen en bleef dat duidelijk halve doen in mijn latere publicaties. Dat deden ook een paar van mijn jongere vrouwelijke collega's, en gelukkig voor hen. Na hun echtscheiding konden ze immers nog enkel hun meisjesnaam gebruiken, maar een link met hun vorige publicaties bleef zodoende mogelijk. En ja de nodige van mijn jongere vrouwelijke collega's zijn uit de echt gescheiden. De emancipatie van de vrouw wordt soms wel eens verweten oorzaak te zijn voor de forse stijging van het aantal echtscheidingen, maar dankzij haar werd bij zware echtelijke problemen echtscheiding voor meer vrouwen een optie.

Uiterekend toen ik in verwachting was van ons derde, werd ik door de universiteit voor de keuze gesteld fulltime assistent worden of afhaken. Mijn man wist me eens te meer te overtuigen, ik bleef assistent en nu full time en - gezien het intussen grotere aantal assistenten - exclusief van één professor. Mijn man zette daarop stappen in de keuken in "his way"; hij liet er een afwasmachine in plaatsen!

Mijn "baas", zelf vader van vier kleine kinderen was wel begripvol en vrij soepel. Dat belette nochtans niet dat als hij om een of andere reden geen college kon geven, mij verzocht hem te vervangen. ook al was ik hoog zwanger. Zwangere vrouwen bleven toen zo lang mogelijk voor de geboorte werken, omdat het zwangerschapsverlof toen alles samen maar zes weken bedroeg. Voor de studenten was het al een primeur college te krijgen van een vrouw, laat staan van een hoog zwangere vrouw! Ik kon toen niet nalaten aan de waarschuwing te denken van de Procureur-Generaal bij het hof van beroep te Brussel bij zijn verzet tegen het toelaten van vrouwen tot de advocatuur. Maar mijn prof was wel een en al zorg toen eind januari 1968 een heftige "Walen Buiten" betoging plaats vond op de binnenkoer van de Valk, het faculteitsgebouw, Ik moest langs die binnenkoer om naar huis te gaan. Onze dochter werd op 11 februari 1968 geboren.

*

Nog een "chance" was dat in 1971 de "Universitaire Instelling Antwerpen" opgericht werd. Weinigen maken tijdens hun leven de oprichting van een nieuwe universiteit mee, bij mij gebeurde dit zelfs op het voor mij meest geschikte moment. Eindelijk werd ook in Antwerpen een volledige universitaire opleiding mogelijk en dat impliceerde de creatie van een volledige nieuwe rechtsfaculteit, die dus bemand moest worden met de nodige docenten. Een ongewoon hoog aantal professoren moest dus ineens benoemd worden. Meest in aanmerking kwamen de assistenten van de andere rechtsfaculteiten die reeds de nodige ervaring/doctoraat in hun vakgebied hadden verworven. Enkele bevriende Leuvense collega's werden al in een eerste benoemingsronde benoemd. Toen dan voor Erfrecht, Schenkingen en Testamenten nog geen geschikte kandidaat gevonden was, kwamen die me vinden met de vraag me daarvoor kandidaat te stellen, ik was toen al zeven jaar assistent familiaal vermogensrecht. Zo werd ik in juli 1973 tot docent benoemd, ik was toen 32 jaar. Later werd

dat hoogleraar, een titel die vele deuren opent en vele contacten mogelijk maakt, wat me toeliet gedurende jaren getuige te zijn van de voortschrijdende emancipatie van de vrouw, zowel in de universitaire omgeving als daarbuiten.

Tot mijn verbazing stelde ik toen vast dat in onze nieuwe universiteit slechts drie vrouwen deel uitmaakten van het professorencorps. Was dat om vrouwonvriendelijke motieven? Ik denk het niet. Een aantal mannelijke kandidaten hadden natuurlijk wel alles op alles gezet nu de kans bestond niet meer tot het emeritaat van hun prof te moeten wachten om dat zelf ook te worden. Maar in die tijd waren er doodgewoon niet zoveel geschoolde vrouwen die voor benoeming in aanmerking kwamen. Ook in de andere universiteiten waren vrouwelijke hoogleraren schaars. In gans Vlaanderen waren er dat wat de Rechten betreft een viertal. Ik bleef in onze faculteit ook nog de nodige jaren het enig vrouwelijk lid van het professorencorps. Daar hadden de studenten vooral in het begin wel wat moeite mee. Toen ze in 1974 protesteerden tegen de te hoge werkdruk was de brief, waarin ze een staking aankondigden, gericht aan de “Heren professoren”. Het protest was wel gericht tegen de te hoge eisen van enkele mannelijke collega’s, maar mijn naam stond wel vermeld in de lijst van “strengere professoren”. Dat was een label dat ik tot mijn emeritaat opgekleefd kreeg, zij het met de precisering “maar rechtvaardig”. Geen enkele student heeft in al die jaren mijn quotering van zijn prestaties betwist.

Het klimaat in de faculteit was wel zeer vrouwvriendelijk. Ik kreeg er meteen mijn meisjesnaam terug en voelde me er ook meteen geaccepteerd, later zelfs ook gewaardeerd, zowel door mijn collega’s als door de studenten, ook toen die al afgestudeerd waren. Dat het zolang duurde vooraleer ik een vrouwelijk fulltime collega kreeg had ook veel te maken met het beperkte aantal vacatures dat openkwam, gezien het oorspronkelijk jonge professorencorps. Pas in 1988 kreeg onze faculteit een tweede vrouwelijke fulltime-hoogleraar en dit voor strafrecht. Zij werd een van de eerste toonbeelden van hoe ook vrouwen de hoogste toppen kunnen bereiken. Eerst rechter in het Joegoslavië tribunaal van 2003 tot 2009 werd ze in 2009 rechter in het Internationaal Gerechtshof in Den Haag. De Universiteit van Upsala en de VUB boden haar een doctoraat *Honoris Causa* aan. Ze werd ook een van de weinige vrouwen die zich om eigen verdiensten barones mag noemen en niet omdat hun echtgenoot baron is. Plezant detail: voor de ceremonie in Zweden leende ze mijn toga. Ik ben dus de gelukkige bezitster van althans een toga honoris causa!

Maar toen ik op emeritaat ging telde onze faculteit al acht vrouwelijke hoogleraren. Intussen blijkt ze het hoogste aantal vrouwelijke voltijdse hoogleraren te hebben van alle Belgische universiteiten. Eindelijk in 2024 werd er voor het eerst een vrouw decaan. In de rechtsfaculteit van de VUB en de RUG was dat al veel vroeger het geval. Het RUCA, die andere gewezen component van de Universiteit Antwerpen, had zelfs al van 1978 tot 1981 een vrouwelijke

rector. Na haar kwam die eer - zij het veel later- nog aan drie andere vrouwen toe, Leuven bleef lang achterop. Maar dat is intussen rechtgezet, meer nog vandaag staat aan de twee grootste Vlaamse universiteiten een vrouw aan het hoofd.

Bij de start van de UIA telde onze faculteit ook maar twee vrouwelijke assistenten. Maar dat aantal groeide sneller aan. Assistenten hadden immers bij ons als hoofdopdracht een doctoraat te schrijven, maar kregen daarvoor maximaal zes jaar. Het duurde wel eventjes voor de vrouwelijke assistenten hun doctoraat tot een goed eind brachten. Van de eersten die daarin slaagden, vervoegden enkele ons professorencorps, een ervan werd gouverneur van de provincie Antwerpen. Ik had in mijn loopbaan acht assistenten, mooi verdeeld over de twee geslachten. Een ervan onderbrak haar mandaat om naar Harvard te gaan studeren en werd later senior partner in een Amerikaanse lawfirm. Ik ben de fiere promotor van twee doctoraten één verdedigd door een doctorandus, één door een doctoranda. Deze laatste werd later mijn opvolgster. Ze is momenteel vice-decaan en bovendien een gewaardeerd advocaat.

De UIA telde bij de start in 1972 meteen de nodige meisjesstudenten. Op grond van persoonlijke nota's heb ik precieze cijfers wat het tweede licentiaat 1973-74 betreft, dat werd toen voor de eerste keer georganiseerd en ik doceerde daarin Familiaal vermogensrecht. Op de 125 studenten waren er toen dertig meisjes. Maar in het academiejaar 1990-91 waren de meisjes al in de meerderheid met 89 op 172 studenten. De meisjes waren trouwens een stuk vlijtiger dan hun mannelijke collega's. Onderscheiding was overwegend een studentinnengraad. In de hogere graden waren ze ook goed vertegenwoordigd, maar lagen de mannen wel voorop. Maar in de studentenvertegenwoordiging in de departementsraad bleven de mannen wel in de meerderheid. Ik had er weinig zicht op of meisjes actief waren in het studentenleven, af en toe zag ik wel een meisje een (praeses?) lint dragen.

Als enige prof in onze faculteit die in de States studeerde, voelde ik mij verplicht begaafde studenten aan te moedigen om naar de States te gaan studeren en begeleidde hen in hun pogingen daartoe. Aan de Amerikaanse universiteiten geldt een numerus clausus, zodat een admission vereist is om er te kunnen gaan studeren. Ik meen me te herinneren dat een tiental van onze studenten zo'n *admission* kregen en ook effectief naar de States gingen studeren. Dat was vooral aan de Chicago Law School, zoals ik al zegde woog een aanbevelingsbrief van een alumnus daar zwaar. Maar voor West-Europese studenten zat het er niet meer in van een Amerikaanse universiteit ook nog een beurs te bekomen. Die werden nu voorbehouden voor studenten uit ontwikkelingslanden. Maar met de Europese alumni bleven ze wel ter dege contact houden. Na zestig jaar krijgen we nog steeds meerdere keren per maand een bericht van de Chicago Law School. Er waren wel nog steeds de CRB beurzen, de gulle BOAS beurzen (gesticht door een steenrijke Amerikaanse advocaat die in Brussel werkzaam was), ook sommige service clubs kenden beurzen toe en soms was er ook wel Papa of Mama. Het

Erasmusprogramma maakte nochtans dat de performante Antwerpse studenten geen interesse meer hadden voor studies in de States.

Onze “Amerikaanse” studenten telden twee meisjes. Een ervan kreeg de eerste Antwerpse CRB beurs. Twee Joodse studentinnen legden met succes het New York Bar examination af. In het begin telde de faculteit de nodige (orthodox) Joodse studenten. Dat wisten we omdat sommige een keppeltje droegen en er de nodige verzoeken waren om bij het examenrooster rekening te gehouden met de Sabbat, wat gebeurde. Na verloop van tijd was dat niet langer het geval. Ik denk omwille van de stijgende aanwezigheid van studenten met moslim roots. Ik moet eigenlijk zeggen “studentinnen” met moslim roots. Geweten is dat moslimmeisjes vlijtiger zijn/moeten zijn dan jongens. Vandaar dat ze er eerder dan de jongens in slaagden voldoende geschoold te zijn voor universitaire studies. Het duurde dus ook langer vooraleer een student met moslim roots bij ons afstudeerde. De eerste vrouwelijke jaarpraeses was een moslima en de eerste moslima die bij ons afstudeerde, er zelfs assistent werd, om nadien met groot succes een politieke carrière te starten. Gezien de door mannen gedomineerde moslimwereld vergt het voor hun vrouwen wel extra moed en doorzettingsvermogen om universitaire studies aan te vatten. Hun huwelijkskansen (in eigen milieu) worden er zeker niet groter op. Ik maakte niet meer mee dat een studentin in mijn college een hoofddoek droeg. Pas in 2007 kwam voor het eerst een moslima gesluierd naar de campus, vandaag blijkt dat niet meer de uitzondering te zijn. Moslima’s die er in slagen aan de universiteit te mogen studeren zijn allicht geëmancipeerde vrouwen. Als die een hoofddoek dragen vermoed ik dat ze dat doen uit vrije wil om hun identiteit te accentueren en dus niet onder druk van hun familie.

*

Ik had bovendien het geluk mijn professioneel leven aan te vangen op een moment dat het aanhoudend protest van de vrouwen(bewegingen), tegen de oubollige negentiende-eeuwse wetgeving, die nog steeds het juridisch statuut van vrouwen bepaalde, meer om meer gehoor kreeg. Van mijn neerkijkende houding op familiaal vermogensrecht was intussen niet veel meer overgebleven. “L’appétit vient en mangeant”. Bij mijn benoeming als assistent noemde ik erfrecht “spinnekoppenrecht” omdat bijna alles al in de (toen) vorige (19e) eeuw beslist was en bleef. Maar ik had intussen ontdekt dat dit een uiterst boeiende materie was met grote politieke en sociaaleconomische gevolgen. Toen de nodige initiatieven genomen werden om een eind te stellen aan die oubollige wetgeving, waren er vrouwen nodig, die dankzij voldoende kennis en expertise in de materie in de hervormingen een rol konden spelen om er o.m. over te waken dat de nieuwe wetgeving inderdaad vrouwvriendelijk werd. Ik had het geluk één van die vrouwen te worden. Dat gebeurde o.m. via een reeks publicaties met kritische analyse van de aan gang zijnde hervormingen of met de nodige duiding eens die

uitmondde in een wet. Toen de hervorming van “Het erfrecht van de langstlevende echtgenoot” volop aan de gang was, had ik een ander gunstiger voorstel uitgewerkt voor wat ik steevast het erfrecht van de langstlevende *echtgenote* heb genoemd. In $\frac{3}{4}$ van de gevallen gaat het immers om een vrouw. Ik werd daarom adviseur van de (toch wel mannelijke) rapporteur voor de Senaat m.b.t. die hervorming, die resulteerde in de wet van 14 mei 1981. Zo kon ik, een vrouw, als eerste na het verschijnen van de wet een interuniversitair congres organiseren over een wet die vooral voor vrouwen belangrijk was. Ook de (wel vrouwelijke) rapporteur voor de Senaat bij de hervorming van het afstammingsrecht (die eindigende in 1987) vroeg mij om advies over wat de erfrechtelijke gevolgen van die hervorming diende te zijn, van cruciaal belang voor ongehuwde moeders en hun buitenechtelijke kind(eren, Denk aan het Marckx arrest. De erfrechtelijke gevolgen van deze nieuwe wetgevingen werden ook het constante aandachtspunt in mijn boek “Erfrecht”. De eerste editie ervan dateert van 1988 en werd bekroond met de Driejaarlijkse Prijs van het Notariaat. Voor het eerst werd die aan een vrouw toegekend, maar zeker niet voor het laatst. Toen ik vervolgens een paar keer deel uitmaakte van de jury van die prijs, had ik wel een vrouwelijke collega, niet meer of minder de (eerste) Eerste Voorzitter van het hof van beroep te Antwerpen. De emancipatie van de vrouw begon meer om meer effect te hebben.

De tweede editie van mijn boek dateert van 1998, de derde van 2011 dus van tijdens mijn emeritaat en werd onder titel VI als Erfrecht¹ opgenomen in de reeks Beginselen van Belgisch Privaatrecht (de Groene Reeks). Deze prestigieuze reeks bevat vandaag 47 boekdelen, slechts drie ervan zijn van de hand van een vrouw. Dat was pas in 2000 voor de eerste keer het geval, de twee andere dateren van 2011. Van boekdeel Erfrecht 2 uit 2021 zijn er op negen coauteurs, drie een vrouw. De verantwoordelijke voor de reeks bij uitgeverij Wolters-Kluwer was wel een vrouw.

*

Tijdens mijn loopbaan was ook elders een hervorming van het erfrecht aan de gang. Onder meer in Nederland, waar een regeringscommissaris aangesteld moest worden toen men er niet uit geraakte welk erfrecht toe te kennen aan de langstlevende echtgenote. Ik maakte kennis met die regeringscommissaris tijdens een congres in Nijmegen, waar ik een lezing had mogen geven. Zo werd ik in 1995 zijn adviseur. Toen het Ministerie van Justitie bij de inwerkingtreding van het nieuwe erfrecht in 2003 een feestbundel uitgaf, viel me de eer te beurt er de enige buitenlandse auteur van te zijn. Mijn collega proximus uit Nijmegen, bovendien ook notaris, speelde een cruciale rol in wat uiteindelijk het erfrecht van de langstlevende echtgenote werd in Nederland. Het werd de meest gulle regeling in West-Europa. Het was dus een man die toonaangevend geweest was bij de totstandkoming ervan! Een bijzonder kleurrijke man, die uitbundig de stemming van de wet vierde op het plein in Den

Haag voor het Nederlands parlement. Als hoofdredacteur van het “Weekblad voor Privaatrecht, Notariaat en Registratie” gaf hij in 2003 een bijzonder nummer “Nieuw erfrecht” uit, waarin we met vier vrouwelijke auteurs waren op elf auteurs. Na de vele goede contacten en een goede verstandhouding aanvaardde ik met plezier een van de feestredenaars te zijn bij zijn emeritaatsviering. We schreven ook wederkerig een bijdrage in mekaars Liber Amicorum.

Onze faculteit had de nodige contacten met de rechtsfaculteiten van Johannesburg en Stellenbos. Ondanks de afstand was er een regelmatige uitwisseling van gastprofessoren. Ik had het geluk een van hen te zijn en uitgenodigd te worden door beide. Vooral met mijn collega proximus van de Universiteit van Johannesburg geraakte ik goed bevriend. Ook met hem werd het een wederkerige bijdrage in mekaars Liber Amicorum. Een van mijn gastcolleges ging over “Het discriminatieverbod en het erfrecht”. Toen de rechtsfaculteit van Johannesburg een jaar later een congres organiseerde over “Discriminatie” nodigde de decaan (een blanke vrouw) me uit er een lezing te houden, maar... over de evolutie van het juridisch statuut van de vrouw in West-Europa. Dat vroeger juridisch statuut werd in Zuid-Afrika als een vorm van “apartheid” beschouwd! Hoe een slachtoffer van discriminatie zich voelt, heb ik zelf (een beetje) ervaren, toen mij toegang geweigerd werd omdat ik een vrouw was. Dat gebeurde ergens begin jaren tachtig in de Brusselse Cercle des Nations, waarvan mijn man toen lid was en hij mij het clubsalon wilde tonen.

Ik moet toegeven dat ik het fijn vind zodoende wat in de voetsporen getreden te zijn van mijn ouders. Vooral mijn vader was tot het eind van zijn dagen een overtuigd Grootnederlander. Dat gebeurde al een beetje tijdens mijn studentenjaren via de VVS Eendrachtscommissie en het Grootnederlands Studentencongres in 1961. Dat werd voortgezet toen ik in 1991 redactielid werd van het Tijdschrift voor Privaatrecht, dat een adviesraad heeft met Nederlandse en Zuid-Afrikaanse leden en regelmatig artikels van auteurs uit die landen publiceert. Het was meteen een visitekaartje om lid te worden van de Vereniging voor de Vergelijkende Studie van het Recht in België en in Nederland (alias De Vereniging met de lange naam). Ik publiceerde ook herhaaldelijk in Nederlandse en Zuid-Afrikaanse tijdschriften en in mijn Liber Amicorum staat zowel een Nederlandse als een Zuid-Afrikaanse bijdrage.

*

Aan een hoogleraar worden traditioneel tal van andere functies en opdrachten aangeboden. Dat was bij mij niet anders. Ook daarin speelden toevallige omstandigheden een grote rol. Ik heb de indruk dat het feit dat ik een vrouw was, mij daarbij eerder tot voordeel dan tot nadeel strekte. De emancipatie van de vrouw was toen pas echt uit de startblokken geraakt en er waren nog niet zoveel vrouwelijke hoogleraren. Maar in welke mate heeft het feit dat ik een vrouw ben, effectief een rol gespeeld bij de andere functies en opdrachten die ik in mijn 34-

jarige loopbaan als hoogleraar toegevoegd kreeg. Ik kan ze onderbrengen in vier categorieën. Om te beginnen waren er die mij toegekend werden omdat ik nu eenmaal hoogleraar was, maar wat ik wel dankzij de emancipatie van de vrouw had kunnen worden (categorie 1). Soms was het zelfs decisief dat ik een *vrouwelijke* hoogleraar was (categorie 2). Bij andere was het op de eerste plaats omwille van de kennis en reputatie die ik had opgebouwd, maar werd het feit dat ik een vrouw was, als een pluspunt gezien of als decisief element bij het toekennen van die opdracht of functie (categorie 3). Onder categorie 4 rangschik ik de opdrachten en functies die mij toevertrouwd werden louter omwille van mijn specifieke expertise, waarbij het volkomen irrelevant was of ik nu een vrouw dan wel een man was.

Via deze andere functies en opdrachten kwam ik in contact met de wereld buiten de universiteit en kon ik dus ook vaststellen in welke mate de emancipatie van de vrouw een feit werd.

**

Een hoogleraar wordt overeenkomstig de Vlaamse regelgeving geacht aan dienstbetoon te doen. Onder categorie 1 vallen dus de vraag om in 1984 en 1988 lid te zijn van de examenjury van het Vast Wervingssecretariaat voor de werving van bestuurssecretarissen. Alle andere leden van de jury waren mannen. Onder categorie 1 valt ook mijn benoeming tot plaatsvervangend lid (1992 tot 1996) van het Wervingscollege der Magistraten. Daarin zetelden wel nog enkele andere vrouwen, maar belangrijk was wel dat een vrouw er de voorzitter van was en wel als Procureur-Generaal van het hof van beroep te Antwerpen, de eerste vrouw trouwens die dat ambt bekleedde. Ze was jonger dan ik. De emancipatie van de vrouw begon effect te hebben ook in de hoogste kringen.

Het was als hoogleraar burgerlijk recht dat ik zowel in de Belgische als in de Franse Senaat mocht deelnemen aan festiviteiten georganiseerd ter gelegenheid van het tweehonderd jarig bestaan van de Code Napoléon. De Franse Senaat is uiteraard in Parijs gehuisvest en wel in het prachtige Palais de Luxembourg, dat in de zeventiende eeuw gebouwd werd op initiatief van een vrouw, Maria de Medici, echtgenote van koning Hendrik IV.

**

Tot categorie 2 behoort duidelijk de functie die mij in 1975 door de toenmalige Minister van Buitenlandse zaken aangeboden werd. 1975 was door de Verenigde Naties uitgeroepen tot “Internationaal Jaar van de Vrouw”, wat een mijlpaal werd voor de emancipatie van de vrouw. De UNO zette de lidstaten er toen toe aan de nodige initiatieven te nemen om de status van de vrouw in hun land te verbeteren. Een Vice-Secretaris-Generaal zou dat opvolgen, uiteraard een vrouw, maar dat voor het eerst in die functie. Een van de initiatieven in ons land was de oprichting in de schoot van het Ministerie van Buitenlandse Zaken van de Belgische Commissie

van de Status van de Vrouw (BCSV). Daaraan was duidelijk niet vreemd dat de Minister een vrouwelijke vice-kabinetschef had. Die Commissie moest er voor zorgen dat ons land een meer door de vrouwen gedragen standpunt zou kunnen innemen in internationale fora, die zich inlaten met de status van de vrouw. Dat was op de eerste plaats de UNO Commissie van de Status van de Vrouw (UCSV). Die is - net als de beter gekende Commissie voor de Rechten van de Mens -, een commissie in het kader van ECOSOC. Lid van de commissie werden omwille van de beoogde representativiteit naast vertegenwoordigers van de vrouwenbewegingen en vrouwen-ngo's ook de vrouwen, die zich in hun politieke partij inlieten met vrouwenaangelegenheden. Een neutrale voorzitter was dus aangewezen, als een vrouwelijke hoogleraar...en zo kwam men bij mij terecht. Ik werd meteen ook afgevaardigde van België in de UNO Commissie van de Status van de Vrouw, waarvan België toen lid was. Eind december 1975 mocht ik tijdens de Algemene Vergadering van de UNO naar New-York om er in de Derde commissie verslag uit te brengen over wat ons land in dat jaar allemaal voor de vrouwen had gepresteerd. De lijst was niet slecht, maar niet overdonderend en op verzoek van Buitenlandse Zaken wat opgepoetst, wat allicht ook in andere landen het geval was

Tijdens die Algemene Vergadering kreeg deze UCSV de opdracht een ontwerp van Internationaal Verdrag tot uitbanning van elke vorm van discriminatie t.a.v. vrouwen. op te stellen. De lidstaten werden aangemaand hiervoor de nodige suggesties te doen. Dat werd dé opgave voor de BCSV. Het was meegenomen dat hun voorzitter en een aantal leden jurist waren. Na een jaar intensief werken hadden we een volledige verdragstekst klaar, die na fiat door Buitenlandse Zaken aan de UCSV werd overgemaakt en als afzonderlijk UNO document gepubliceerd. Het werd trouwens een basisdocument tijdens de vijf weken lange vergaderingen in Genève. De deelnemende delegaties kwamen uit de verschillende continenten (Australië uitgezonderd) en iedere dag werd de functie van "chairperson" waargenomen door iemand uit een ander continent. Afrika koos voor de zeer elegante Senegalese afgevaardigde, die elke dag verscheen in mooie veelkleurige traditionele Afrikaanse klederdracht, inclusief een enorme kunstzinnig geknoopte tulband van dezelfde stof. Ik keek er elke morgen naar uit hoe ze er die dag zou voorkomen. Alle commissieleden deden trouwens hun best om er mooi verzorgd en vrouwelijk uit te zien, dus niet als halve mannen, waarvoor sommige feministen een voorkeur hebben. Het werden boeiende soms heftige discussies. Elk continent/land had zijn eigen invalshoek, zijn eigen prioriteiten. De West-Europese landen waren er voorstander van het verdrag te betitelen als een verdrag tot uitbanning van alle discriminatie op grond van *geslacht*, in navolging van het antiracisme verdrag dat elke discriminatie op grond van *ras* veroordeelt. Dat had natuurlijk ook consequenties voor de verdragstekst zelf. Maar er kwam grote tegenstand van de andere landen, die het pleit wonnen. Voor de West-Europese landen was een constant aandachtspunt de nodige rechten en mogelijkheden te garanderen aan de buitenhuis werkende vrouw,

terwijl de (toen nog) Oostblok landen vooral waakten over de bescherming van de vrouw als echtgenote en moeder. Bijv. ze waren voorstander van een ruim zwangerschapsverlof maar niet van een ouderschapsverlof, dat zowel door vader als door moeder kan opgenomen worden. De ontwikkelingslanden dienden dan weer de nodige amendementen in om de dikwijls penibele toestand van de rurale vrouwen te verbeteren o.m. door hun toegang te verlenen tot krediet. Landbouw is in die landen veelal een vrouwenaangelegenheid. Maar wat bovenal opviel – en eigenlijk erg mooi, zelfs wat ontroerend was- was dat hoe heftig de discussies ook, we uiteindelijk tot een compromis kwamen, omdat we allemaal vrouwen waren en allemaal als doel hadden het statuut van de vrouw te verbeteren!

De intensieve voorbereiding door de Belgische CSV loonde. We drukten duidelijk onze stempel op de ontwerpverdragstekst die in Genève tot stand kwam. Buitenlandse Zaken vond dat belangrijk genoeg om er een persconferentie over te organiseren in het Internationaal Perscentrum in Brussel. Het “Internationaal Jaar van de Vrouw” werd in ons land ernstig genomen. Zo kreeg ook de Vice-Secretaris-Generaal bij haar (controle)bezoek een ontvangst *magna cum pompa*. De vergadering van onze CSV vond in haar aanwezigheid plaats in het Egmontpaleis. Ze kreeg daar ook een diner aangeboden, waar ik naast de Minister als gastvrouw mocht optreden. Er werd zelfs Château Petrus geschonken, maar vele glazen bleven onaangeroerd, vrouwen zijn/waren in de regel geen grote wijndrinkers, laat staan wijnkenners.

Maar merkwaardig - en zelfs ongelooflijk in een tijd van *Me too* - in de ontwerptekst werd met geen woord gewag gemaakt van (familiaal) geweld tegen vrouwen en later al evenmin in de uiteindelijke verdragstekst. Of bewijst dat ten overvloede dat de vrouwen die er slachtoffer van waren te beschaamd waren om er iets over te zeggen, laat staan er zich over te beklagen? In de door ons ingezonden ontwerptekst stelden wij wel een verbod voor van *toute atteinte à l'intégrité physique des femmes* waarmee we enkel - en op een vrij eufemistische manier- een verbod op de vrouwelijke besnijdenis bedoelden. Dat afschuwelijk gebruik, dat leidt tot een echte genitale verminking van jonge meisjes, bestaat ook vandaag nog in vele Islamitische en Afrikaanse landen. Wij leerden het bestaan ervan pas tijdens onze werkzaamheden kennen en dit dankzij een schokkend artikel in Le Figaro, waar dat voor de eerste keer in de Westerse pers kenbaar gemaakt werd en uiteraard aangeklaagd. Maar het kwam toen bij ons niet op ook maatregelen te vragen tegen het toen doodgezwegen intrafamiliaal geweld in het Westen. Ik heb, als hoofd van de Belgische delegatie, spijtig genoeg ons amendement moeten intrekken. De delegaties van landen waar die besnijdenis gangbaar is, vreesden immers dat dergelijke veroordeling voor hun land een onoverkomelijke hinderpaal zou vormen om het verdrag te ratificeren. Maar het was wel de eerste keer dat de vrouwelijke besnijdenis in UNO middens ter sprake kwam. Tijdens de volgende samenkomst van de Wereld gezondheidsorganisatie stond ze wel op de agenda. Maar ook in deze materie is de UNO

machteloos, zelfs nadat het boegbeeld van het moslimfeminisme, voorzitter van het WHO werd. Die Egyptische gynaecoloog had een doctoraat willen schrijven over de vrouwelijke besnijdenis en kwam omwille van haar activistisch engagement o.m. inzake genitale verminking, door Sadat in de gevangenis terecht. Onlangs maakten het 44-jarige NVA Europarlementslid afkomstig uit Burkina Faso en een 55-jarige (o.m). gewezen Nederlandse politica, afkomstig uit Somalië, kenbaar dat ze in hun kindertijd besneden werden. Naar het schijnt zouden er trouwens in ons land zo'n 23.000 besneden vrouwen wonen. Onbesneden vrouwen geraken in hun milieu niet aan een man.

Na Genève werd ik hier en daar uitgenodigd om wat te komen vertellen over de Commissie van de Status voor de Vrouw en haar verwezenlijkingen. Steevast trok het publiek ogen vol afschuw toen ik het had over de vrouwelijke besnijdenis. Maar ik trok met evenveel afschuw al even grote ogen toen ik onlangs in Le Monde las dat ook in Wenen eind negentiende eeuw tot clitoridectomie overgegaan werd om meisjes van masturbatie weg te houden. O.m. de jonge Freud schijnt zich daar schuldig aan gemaakt te hebben! Ik stel wel vast dat ook vandaag nog weinigen in ons land afweten van dit vreselijk gebruik en ik was dan ook zeer opgetogen dat die onlangs ter sprake kwam in het radioprogramma De Wereld van Sofie. Aanleiding was wel de klacht die ingediend werd tegen de illegale manier waarop in de Antwerpse Joodse gemeenschap soms de mannelijke besnijdenis gebeurt.

Wat ons land betreft, leidde het " Internationaal Jaar van de Vrouw" tot tal van andere initiatieven en resultaten. De belangrijkste was ongetwijfeld dat de al decennia aanslepende hervorming van het huwelijksvermogensrecht tot een goed eind gebracht werd. In de nieuwe wet is elk onderscheid tussen man en vrouw verdwenen, gedaan dus met de eeuwenlange suprematie van de man. In de laatste ontwerptekst was die suprematie nog niet volledig weggewerkt. Maar de 1975 sfeer maakte dat die paragraaf sneuvelde. De UNO CSV was in Genève in volle zitting toen de wet op 18 september 1976 in het Belgisch Staatsblad verscheen, wat ik met heel veel fierheid aan de vergadering meedeelde.

Dat fundamenteel gewijzigde huwelijksvermogensrecht had een impact op het leven van alle toen getrouwde koppels. Uiterst uitzonderlijk gaf het ministerie van Justitie er daarom een informatieboekje over uit. Het nieuwe huwelijksvermogensrecht werd ook van toepassing op reeds gehuwde koppels. Daarom trad de wet pas in werking één jaar na zijn publicatie in het Staatsblad. Tijdens dat jaar kregen al getrouwde koppels de mogelijkheid een verklaring af te leggen tot behoud van hun oud stelsel of tot vervroegde toepassing van de nieuwe wet (van een minimum aan beschermingsregels kon evenwel nooit afgeweken worden). Tijdens dat overgangsjaar werd een grote informatiecampagne georganiseerd. Al wie geacht werd professioneel met de nieuwe wet vertrouwd te zijn, werd ingeschakeld en als een reizend volkstheater zijn we toen in de nodige Vlaamse steden opgetreden voor een meestal

overwegend vrouwelijk publiek, het ging immers om een wet over vrouwenrechten. Maar de enkele aanwezige mannen realiseerden zich vrij snel dat de emancipatie van de vrouw ook gevolgen heeft voor de mannen. Hun commentaar bij het naar buiten gaan: “de afwezigen hebben ongelijk”.

1975 is ook het jaar waarin vrouwen voor het eerst in het leger toegelaten werden.

Dat jaar publiceerden we met de Vereniging van Vrouwelijke Juristen een boekje, waarin alle nog bestaande vrouwonvriendelijk artikelen van het Burgerlijk Wetboek stonden opgelijst. We hadden daar toen dus een boekje voor nodig. Maar in tien jaar tijd zijn die artikelen allemaal uit het burgerlijk wetboek verdwenen!

Dat voorzitterschap en bijhorende UNO opdracht waren uitdagend, prestigieus en interessant. Ik werd in de watte gelegd met een kantoor op Buitenlandse Zaken, eersteklastickets, diplomatiek paspoort, logies in luxe hotels, recepties op vreemde ambassades...Maar die opdracht vielen veel zwaarder uit dan voorspeld en bracht te veel en te lange verblijven in het buitenland mee. De internationale praktijk van mijn man was toen in volle opbloei, wat op zijn beurt vele buitenlandse reizen meebracht. Familiaal leek dat niet meer verantwoord, zeker gezien de leeftijd van de kinderen. Uiterekend de dag van de tiende verjaardag van onze tweeling was ik in New York voor de Algemene UNO Vergadering . Ik kwam naar huis met twee valiezen vol speelgoed! Na mijn mandaat van twee jaar ben *Ik* gestopt, zij het met veel spijt. Ook dat is een aspect van de status van de vrouw!

Wat het Internationaal Verdrag tot uitbanning van elke vorm van discriminatie t.a.v. vrouwen betreft, deed ik achteraf nog twee zaken. Het duurde tot 18 december 1979 tot het verdrag door de Algemene UNO Vergadering goedgekeurd werd. De ontwerptekst van de CSV was intussen het nodige geamendeerd, vooral door de ontwikkelingslanden die het in ECOSOC en in de Algemene vergadering veel meer voor het zeggen hebben dan in de UCSV met een oververtegenwoordiging van de Westerse landen. Ik schreef toen in het Rechtskundig Weekblad een artikel over het verdrag (wel ondertekend met mijn meisjesnaam) zeker omdat in ons land dat verdrag wat in de vergeethoek geraakt was, zelfs bij vrouwenorganisaties. Dat is jammer genoeg zo gebleven (maar bijv. niet in Nederland) Ik was wel aangenaam verrast dat de dame, die vorig jaar de Kerk dagvaardde omdat ze als vrouw geen diaken kon worden, zich ook op dat Verdrag beriep.

Toen ons land in 1985 tot ratificatie overging, werd mij gevraagd samen met een ander (Franstalig) lid van de delegatie de Memorie van Toelichting te schrijven voor de daartoe vereiste wet. Mijn co-auteur was Directeur Generaal Kinderbescherming van het Ministerie van Justitie. Het duurde wel eventjes voor ons land het verdrag kon ratificeren. Het garandeerde immers ook volledig gelijke politieke rechten. Een grondwetswijziging was dus

eerst nodig om troonopvolging door een vrouw toe te laten. Dat dit dé reden was voor die grondwetswijziging is blijkbaar niet meer geweten. In een TV programma werd onlangs beweerd dat deze grondwetswijziging gebeurde op vraag van Koning Boudewijn, die hierin dé uitgelezen manier zag om de kansen van Laurent op troonopvolging de grond in te boren. De echte juridische oorzaak waarom we nu waarschijnlijk voor het eerst in ons land een (regerende) koningin zullen hebben is de ratificatie door ons land van het Internationaal Verdrag tot uitbanning van elke vorm van discriminatie t.a.v. vrouwen! Als zij dan in huwelijk zal treden wordt haar echtgenoot traditioneel prinsgemaal. Was het een verdrag geworden tot uitbanning van discriminatie op grond van geslacht, dan moest dat koning gemaal zijn! Of misschien wordt het dat toch? .

**

Onder categorie 3 rangschik ik om te beginnen de uitnodiging die ik in 1991 kreeg om lid te worden van de redactieraad van het Tijdschrift voor Privaatrecht. Die redactieraad bestond tot dan uit vier mannen, een hoogleraar per Vlaamse universiteit. Onze goede collega, die daartoe behoorde was dat jaar onverwacht overleden. Ik had in onze faculteit het meest in het TPR gepubliceerd, maar het was toen ook de *bon ton* eens een vrouw in de redactieraad op te nemen. Redactielid van het TPR was een visitekaartje om lid te worden van de Vereniging met de lange naam, waarvan meer raadsheren van het Hof van Cassatie of leden van de Hoge Raad lid waren/zijn dan vrouwen.

Onder deze categorie breng ik ook de uitnodiging algemene rapporteur te worden van de 6th *European Conference on Family Law*, die de Raad van Europa in het najaar 2002 in Straatsburg organiseerde. Het thema was “The legal protection of the family in matters of succession”, dus een onderwerp volledig binnen mijn vakgebied. Maar in Europa waren er wel de nodige experts inzake erfrecht. Dat ik uiteindelijk de gegadigde was – vermoed ik - omdat ik een vrouw was. De conferentie werd immers door een vrouw georganiseerd, die bijzonder aangedrongen had, toen ik aarzelde de opdracht te aanvaarden, want ik had toen die typisch vrouwelijke (weinig geëmancipeerde) bedenking “kan ik dat wel aan in een andere taal?” Er bestaat immers zoiets als vrouwelijke solidariteit. Het klikte trouwens meteen tussen ons. Bij het eind van de conferentie verwende ze me met een toemaatje, een mooie foulard met heel discreet het logo van de Raad van Europa. Daarmee eindigde onze samenwerking nochtans niet. In opvolging van de conferentie richtte ze een *Working Party on Succession* op, die een aantal richtlijnen diende uit te werken voor een modern erfrecht binnen de fel geëvolueerde familie. Ik was er eens te meer het enige vrouwelijke lid van (maar die opdracht zou ik eerder onder categorie 4 onderbrengen). De activiteiten werden vrij snel stil gelegd toen de initiatiefneemster promoveerde. Ze werd wel nog bereid gevonden een bijdrage te schrijven in mijn *Liber Amicorum*. Het had me al aangenaam verrast dat de Raad van Europa een vrouw

belastte met de organisatie van dergelijke conferentie, maar dat was ik nog meer toen ik merkte dat die bijdrage ondertekend was met *Head of Department, Director general of Legal Affairs!*

**

Onder categorie 4 rangschik ik de vraag van de decaan van de rechtsfaculteit van de KU Leuven om tijdens het academiejaar 1996-1997 mijn (mannelijke) *collega proximus* te vervangen. Ik kon er ook beroep doen op zijn vier mannelijke assistenten. Er waren ook twee andere gastleeropdrachten: een aan de Antwerpse Management School in de opleiding Beheer van eigen vermogen en een andere aan de VUB voor de opleiding Estate Planning. Ik werd stichtend lid van de redactieraad van de losbladige Artikelsgewijze commentaar Erfrecht, Schenkingen en Testamenten omdat ik titularis Familiaal Vermogensrecht was. Omwille van mijn verworven expertise mocht ik een paar keer een uiteenzetting geven tijdens de Notariële Dagen, er sectievoorzitter van zijn of zelfs medeorganisator toen het thema “De Erfrechtelijke Reserve” was. Dat was ook de reden waarom ik in 1990 uitgenodigd werd lid te worden van het Comité voor Studie en Wetgeving (CSW) van de Koninklijke Federatie van Notarissen, eens te meer een louter mannelijk gezelschap. Gedurende de dertig jaar dat ik er actief was, bleef ik er het enig vrouwelijk full time lid van, dat is intussen een beetje bijgestuurd. Omdat schenkingen tot mijn vakgebied behoorde, viel mij de eer te beurt deel te mogen uitmaken van de subgroep *Gratuitous contracts* van de “Study group for a European Civil Code, onder auspiciën van de EU, de derde internationale organisatie waarvan ons land lid is, waarin ik een opdracht kreeg. In die subgroep waren we met twee vrouwelijke leden op zes, in de algemene Study Group was dat een gelijkaardig percentage Voor de eerste keer had ik er de nodige voorgangsters.

*

Net zoals in de tijd van mijn moeder, speelde mijn professioneel leven zich af in een mannenwereld. Ik was immers geregeld de enige vrouw in het gezelschap, wat aantoonde dat de emancipatie van de vrouw tijdens mijn actieve leven toch nog niet zo ver stond. Maar ik heb nooit de indruk gehad anders behandeld te zijn omdat ik een vrouw was - ook niet wat de verloning betreft - of dat er om die reden op mij werd neergekeken. Maar het is geweten dat vele vrouwen die een traditioneel mannelijke functie of beroep uitoefenen, zich verplicht voelen extra hun best te doen om te bewijzen dat ze dat aankunnen. Een erg geëmancipeerde houding kan men dat niet noemen, maar ik vrees dat het bij mij niet anders was. Het is gebruikelijk in een liber Amicorum een lijst op te nemen van de publicaties van de gevierde. Bij mij vult die elf bladzijden, na mijn emeritaat in 2006 kwamen daar nog 20 publicaties bij met o.a. de derde editie van mijn boek Erfrecht en het Overzicht van Rechtspraak, Giften (1999-2011). Met 24 artikels in het TPR ben ik er onbetwist het meest ijverige redactielid van.

Voor de Artikelsgewijze commentaar becommentarieerde ik 25 artikelen, geen ander redactielid deed mij dat na, allicht daarom kreeg er als enige de titel van ere-redactielid. Mijn palmares van dertig adviezen maakte dat ik tijdens het afscheidsdiner, dat het CSW mij aanbood, het bronzen Incontro beeldje van Crombé kreeg, voorbehouden voor verdienstelijke CSW leden. In de Vereniging met de lange naam behoor ik tot de minderheid van de leden die er een preadvies voor schreven.

**

Vroeger kregen vrouwen die erin slaagden actief te zijn in domeinen voorbehouden aan mannen en daar behoorlijk presteerden, in de regel geen publieke erkenning. De emancipatie van de vrouw bracht daar verandering in. Ik kan allesbehalve klagen over de erkenning die ik tijdens mijn loopbaan genoot. Toppunt was wel dat mij naar aanleiding van mijn emeritaat in 2006 een Liber Amicorum aangeboden werd. Het is voldoende geweten hoe overdonderd ik daarover was. Ik vind het ook vandaag nog ongelooflijk dat die eer me te beurt viel, bovendien als een van de eerste vrouwen, maar ja hoeveel vrouwen bereikten voor mij al het emeritaat? Mijn Liber heeft als thema "Over erven". Het bevat bijdragen in vijf verschillende talen, vier van de 22 bijdragen zijn van de hand van een vrouw, maar oh bijkomende verrassing ook mijn man en de jongens schreven er een bijdrage in. In zo'n liber prijkt in de regel een foto van de gevierde. In mijn liber staat een portret door een collega en goede vriend gemaakt aan de hand van minuskul klein geschreven teksten. Dat zijn de artikelen van de titel Erfrecht van het (oud) Burgerlijk wetboek. Symbolisch en bijzonder attent, de artikelen over het erfrecht van de langstlevende echtgenote reserveerde hij voor mijn gezicht! *Libri Amicorum* worden de laatste jaren vaker dan vroeger aangeboden, toen die eer gereserveerd werd voor echte iconen. Zelf schreef ik in zestien een bijdrage en deed dat met extra genoegen, die ene keer dat het liber bestemd was voor een jongere vrouwelijke collega.

**

Maar voor de vrouwen van mijn generatie betekende zich inzetten voor een professionele loopbaan niet meteen dan ten dele ook ontlast te zijn van de traditioneel vrouwelijk taken. Die bleven in de regel hun exclusieve domein. Het werd dan ook een constant zoeken naar een mogelijk evenwicht tussen beide taken. Het was bij mij niet anders. Al had ik dan het voorrecht een beroep te mogen uitoefenen dat traditioneel aan mannen was voorbehouden, toch heb ik dat op een andere manier gedaan of gedacht te moeten doen. Het leven van mijn man stond - zoals gebruikelijk voor mannen - in functie van zijn beroep, dat was immers zijn taak en hoofdopdracht. De soms minder aangename kanten van zijn veeleisend beroep werden er als vanzelfsprekend bijgenomen. Bij nachtwerk werd er voor gezorgd dat dat in de best mogelijke omstandigheden kon gebeuren en dat was een reden tot lof en bezorgdheid de volgende dag. Ik heb mijn professionele activiteit eerder ervaren als een bijberoep, zowat

een grote hobby die ik wel met hart en ziel uitoefende maar die zo nodig moest wijken voor mijn familiale hoofdopdracht. Ik had het gevoel dat mijn beroep geen excuus mocht zijn om die traditionele taken niet naar behoren te vervullen en dat leidde nogal eens tot een schuldgevoel zo ik dacht daarin te kort te schieten. Maar ik was – zeker in mijn tijd (maar allicht ook nog vandaag)- niet de enige professioneel actieve vrouw die daarmee te kampen kreeg. Bij noodzakelijk nachtwerk moest ik mij eerder excuseren, of had althans die indruk. Wanneer mijn man dan aanstalten maakte om op het gebruikelijke uur naar bed te gaan, werd het een “ga maar, ik kom direct”, maar dat “direct” was wel de nodige uren later. Door de universiteit werd mijn beroep als mijn hoofdactiviteit beschouwd. Onbezoldigde nevenactiviteiten moesten op een formulier aangeven worden, ik vulde steevast in “echtgenote en moeder”! Waar onze kinderen vrij goed op de hoogte zijn van de professionele exploten van mijn man, vermoed ik dat dit verhaal voor hen en voor de kleinkinderen de nodige verrassingen zal meebrengen. De opdrachten en functies die ik hier heb opgelijst neemt dan ook niet weg dat ik niet alle kansen gegrepen heb die in mijn bereik lagen. Zo heb ik geen verlenging gevraagd van mijn opdracht in Buitenlandse Zaken en de daaraan verbonden UNO functie. Ik stelde me nooit kandidaat voor een functie in het dagelijks bestuur van de faculteit, voor interfacultaire commissies of nam geen deel aan avondactiviteiten van de studenten. Dat nam immers te veel avonden en weekeinden in beslag, die ik voor mijn gezin moest/wilde reserveren. Dat ik nooit gewoon hoogleraar werd, heeft mede daarmee te maken. Dat ik niet inging op een verzoek in de politiek te stappen, had ook wel andere redenen. Maar zelfs dat zoeken naar evenwicht, bleef spijtige grenzen hebben, zeker eens de kleinkinderen er waren en hun moeders ook professioneel bedrijvig. Een full time beroep laat spijtig genoeg geen ruimte voor de opvang van de kleinkinderen, althans niet op een gestructureerde basis of bij onverwachte situaties. Dat is een spijtige prijs die geëmancipeerde vrouwen moeten betalen. De Oma’s-babysit dreigen in de toekomst wel een minderheid te worden

Mijn man

In het hele verhaal over de emancipatie van de vrouw komen de mannen zelden aan bod. Het waren nochtans vrouwvriendelijke mannen die ervoor zorgden dat een aantal deuren opengingen, die eeuwenlang voor de vrouwen gesloten bleven. Alleen mannen konden dat doen, alleen zij hadden daar de macht toe. Vrouwen waren beperkt tot protest!

Mijn man was gedurende mijn ganse professionele loopbaan mijn hevigste supporter. Ik had het geluk dat hij behoort tot de mannen die zich openlijk voorstander verklaren van de emancipatie van de vrouw, maar vooral dan in de zin dat ze het vrouwen gunnen een eigen carrière uit te bouwen net zoals de mannen en zich daarvoor dus zelf met overtuiging in te zetten. Hij verneemt steeds met veel plezier dat een vrouw opnieuw een glazen plafond

doorbroken heeft, wat vandaag een stuk meer gebeurt dan tijdens ons actieve leven. Zijn overredingskracht was primordiaal bij de start van mijn academische loopbaan. Mijn hart neigde meer naar zorg voor het gezin. We hadden immers in 26 maanden drie kinderen. Beide taken combineren vergde wel de nodige organisatie en creativiteit, zeker in een tijd waarin crèches amper bestonden.

Het lag hem wel minder daar de consequenties uit te trekken wat de verdeling van de traditioneel vrouwelijke taken betreft. Niet dat hij blind was voor het probleem, hij loste het wat de huishoudelijke taken betreft op zijn manier: anderen inschakelen. Dat begon bescheiden met de aankoop van een vaatwasser, toegegeven toen nog een uitzonderlijk huishoudapparaat. Wanneer we het financieel wat beter hadden, werd dat een au pair/kindermeisje en nadien een dagelijkse huishoudhulp, een luxe die ook vandaag nog weinig buitenhuis werkende vrouwen genieten. Baby's eten geven en luiers verwisselen (pampers bestonden toen niet) was ook niet meteen zijn ding. Hoogstens in het weekeinde met de jongens in een "pousette" lange wandelingen maken, zodat ik rustig onze pasgeboren dochter kon verzorgen.

Maar net als mijn grootvader hield hij zich wel terdege in met de opvoeding van de kinderen. Hij was het die de beslissingen nam op cruciale momenten, niet altijd de gemakkelijkste, wel de juiste. Een van ons zonen wilde bij de keuze van zijn universitaire studierichting breken met de monotone familiekeuze voor rechten, het werd economie. Daarin wordt ook wat recht gedoceerd en zo ontdekte hij de belangrijke rol van het recht in onze samenleving. Bijkomend nog rechten studeren mocht, maar dan wel onder de voorwaarde dat dit aan een Franstalige rechtsfaculteit gebeurde. Goed tweetalig Nederlands- Frans zijn vandaag nog weinigen, wat hem geen windeieren legde bij zijn carrière in de bankwereld. Onze andere zoon maakte het tijdens de puberteit nogal bont. Eeneiige tweelingen hebben het extra moeilijk een eigen identiteit op te bouwen, ze hebben immers geen fysieke identiteit. Mijn man stuurde hem gedurende een maand letterlijk de woestijn in - hij had de nodige Arabische vrienden - en dat hielp. Toen die later koos voor de advocatuur weigerde mijn man hem als een fils à papa in zijn law firm op te nemen, het werd een Britse law firm, wat onze zoon toeliet de zoon van zijn vader te worden. Toen onze dochter in paniek voor haar examen filosofie, het niet meer zag zitten, vond ze soelaas bij haar vader, die zelf ook nog filosofie gestudeerd heeft. De lange gesprekken werden met succes bekroond en toen we naar een appartement verhuisden, kon de ruime filosofiebibliotheek bij haar terecht. Het was ook dankzij mijn man dat de kinderen de liefde voor de zee te pakken kregen en we lange jaren ook met de kleinkinderen samen genoten aan en op zee.

Mijn man was soms fierder dan ik bij een eervolle aanbieding en steunde mij dan volop. Af en toe werd het zelfs verwennerij. Ik denk aan mijn opdracht voor de Straatsburgse conferentie,

al is dat niet het enige voorbeeld. Hij hield er aan me naar Straatsburg te voeren en had attent gezorgd voor een voldoende ruime hotelkamer waar ik zo nodig in alle rust mijn rapport nog wat kon bijschaven. Hij had er zelfs geen probleem mee nu diegene van ons twee te zijn die tijdens een zakenreis op sight seeing moest, maar gelukkig met als compensatie voor de gastronom, die hij is, de ontdekking van een aantal mooie Moezelwijnen en van het adres van de beste Straatsburgse beenhouwer voor choucroute. Als afsluiter werd het een diner in het Straatsburgse driesterrenrestaurant. De chef was zoals gebruikelijk een man. Alleen in het Franse Vienne was er toen een restaurant met een vrouwelijke driesterren chef. Tijdens een reis naar Zuid-Frankrijk stopten we daar dan ook met overtuiging. Ik dacht niet dat daar intussen al veel verandering in gekomen is, eigenaardig genoeg -het zijn toch de vrouwen die meest in de keuken staan. Het ligt eigenaardig genoeg blijkbaar wel anders bij de sommeliërs.

Fierheid, aanmoediging en verwennerij te over, maar ik wist wel dat het niet de bedoeling was dat hij persoonlijk te veel ongemakken zou ondervinden van mijn professionele activiteit. Hij vond het trouwens vanzelfsprekend dat alles in huis naar behoren functioneerde en mogelijke problemen plots opgelost bleken, dat voor een zakenreis zijn koffer klaar stond, dat hij wel kon beslissen te verhuizen, maar zijn inbreng in de verhuis zich tot die beslissing mocht beperken, dat zo hij laat thuis kwam, toch nog lekker eten voor hem klaar stond. Je kan het allicht een weinig geëmancipeerde verwennerij noemen. Achter de kooppotten stond hij nooit, maar hij had wel een grote impact op wat in de keuken gebeurde. Al van in het begin van de zeventiger jaren had hij zich ter dege gedocumenteerd over het belang van gezond eten o.m. via de (bovendien erg plezant geschreven) boeken van een Amerikaanse vrouwelijk arts. Die had al in 1942 haar eerste boek over gezonde voeding publiceerd. Dat werd een verplicht constant aandachtspunt. Fast food stond dus niet op het familiemenu. Desondanks lekker eten en drinken deden we wel en daarvoor droeg hij ook zijn steentje bij. Voor het weekeinde bracht hij stevast vanuit Brussel het nodige lekkers. Elke zondag samen genieten van een lekker met zorg bereid middagmaal werd een door de kinderen trouw geëerbiedigd familieritueel, ook tijdens hun niet altijd rustige tiener jaren. Een lekker glas wijn rondde het geheel af en hiervoor dook mijn man in zijn wijnkelder, zijn exclusieve domein. Zo werd ook een jarenlange familietraditie voortgezet.

Het is duidelijk dat ik er niet in geslaagd ben van mijn man een echt “geëmancipeerde man” te maken. Maar misschien was ik nog te veel van de oude stempel om daar echt veel pogingen voor te doen. Ook thuis had hij dat zeker niet geleerd, mijn schoonmoeder heeft steeds met veel overtuiging het monopolie opgeëist van de traditioneel vrouwelijke taken.

**

Anderzijds wist onze maatschappij niet (vandaag wel?) hoe om te gaan met de echtgenoot van een succesvolle beroepsactieve vrouw. Eigenlijk heeft men er al eeuwen moeite mee

welke plaats/ functie aan de echtgenoot van een regerende koningin te geven, wat trouwens voor die echtgenoot nogal eens een frustrerende aangelegenheid wordt. Hij moet het ook stellen met de titel *prins(gemaal)*. Volgens een TV serie stelde de jonge koningin Victoria voor haar geliefde Albert de titel van koning gemaal toe te kennen, wat evenwel door het Brits Parlement afgewezen werd. Voor de prins(gemaal) bestaat allicht al een protocol. Maar intussen zijn er de nodige vrouwen met een hoge functie en voor hun “prinsgemaal” bestaat (voor zover ik weet) geen protocol. Koningen, presidenten, premiers worden in de regel bij feestelijke gelegenheden vergezeld door hun echtgenote. Heeft iemand ooit de echtgenoot van de vroegere Duitse Bondskanselier gezien of van de voorzitter van de Europese Commissie?

Ook als hoogleraar werd ik daarmee geconfronteerd wat niet altijd leidde tot manvriendelijke situaties. Vooral ik heb me daarin geërgerd. Het is bijvoorbeeld gebruikelijk dat een echtgenote deelt in de waardering die haar man geniet. Als op een diner mijn man een van de belangrijkste gasten was, nodigde de gastheer mij uit naast hem aan de eretafel plaats te nemen. Het was dan de evidentie zelf dat ik met zijn familienaam aangesproken werd. N.a.v. het emeritaat wordt een hoogleraar in de regel gehuldigd tijdens een academische zitting, waarop de nodige collega's in toga en genodigden van buiten de universiteit aanwezig zijn. Bij mijn mannelijke collega's werd voor zijn echtgenote dan een plaats voorzien naast de decaan en de andere togati. Ze werd in de feestrede stevast bedankt voor de onvoorwaardelijke steun die haar man tijdens zijn loopbaan van haar genoten had, waarop haar een mooi boeket werd aangeboden. Bij mijn man verliep het wel eventjes anders. Het is gebruikelijk dat de sprekers op een congres op het feestdiner aan de eretafel zitten. Toen die eer mij voor het eerst te beurt viel, was mijn man ook wel op het diner uitgenodigd, maar het was wat zoeken waar hij plaats mocht nemen. Uiteindelijk bleek aan een van de verdere tafels een plaats voorzien voor een meneer met mijn familienaam! Het was meteen de laatste keer dat ik hem vroeg me bij dergelijke aangelegenheden te vervoegen. Bij de academische zitting naar aanleiding van mijn emeritaat had niemand er aan gedacht voor mijn man een plaats naast de decaan te voorzien, hij is dus maar ergens in de aula een zitje gaan zoeken. In de feestrede geen woord over hem en het boeket werd aan mij aangeboden. Ik was doodbeschaamd. Mijn man had mij kort voordien, samen met een paar van mijn collega's, verrast met een schitterende emeritaatsviering buiten het universitaire kader.

Nabeschouwingen

Ik ben er een bevoorrechte getuige van geweest hoe de emancipatie van de vrouw uit de startblokken kwam, zich langzaam maar zeker doorzette tot ze in een echte stroomversnelling kwam. De emancipatie van de vrouw impliceert het doorbreken van de traditionele rollenpatronen, dat is een medaille met twee kanten, met als duidelijke bovenkant de

vrouwen toegang verlenen tot traditioneel mannelijke functies en beroepen; en met als onderkant, nu ook de mannen inschakelen in de taken die traditioneel de vrouwen vervulden. Die taken zijn immers niet verdwenen. Na eeuwen mannendominantie betekent dat een echte maatschappelijke omwenteling. In tegenstelling tot wat nogal eens gedacht wordt, belangt de emancipatie van de vrouw ook de mannen aan en eigenlijk de maatschappij in haar geheel. We hebben er allemaal moeten leren mee omgaan. Niet te verwonderen dat dat tijd vergde/vergt. Wel is duidelijk dat beide kanten van de medaille geen gelijklopende evolutie kenden.

Ik behoor tot de vroege generatie vrouwen, die een traditioneel mannenberoep mochten bekleden. We waren niet zo talrijk en de hoogste functies bleven lange tijd buiten bereik, maar dat veranderde stelselmatig. Nu vrouwen voorzitter zijn van de Kamer of de Senaat, minister, partijvoorzitter, lid van het Hof van Cassatie of het Grondwettelijk Hof, rector, CEO van belangrijke bedrijven, astronaut... kan men wat de bovenkant van de medaille betreft van een echte stroomversnelling spreken.

Dit kon maar gebeuren omdat vrouwen in stijgende mate de daartoe vereiste scholing hadden mogen krijgen, wat lange tijd niet evident was. Toen ik in 1963 afstudeerde waren we met 8 op een totaal van 66 studenten. Sinds het einde van vorige eeuw maken in de rechtsfaculteit van de UA de meisjesstudenten in stijgende mate de meerderheid van de promovendi uit. In vele andere faculteiten is het niet anders. Ik vraag me soms af waar de jongens zitten. Maar voor de mannelijke afgestudeerden is het de evidentie zelf met het behaalde diploma een aangepaste beroepsactiviteit aan te vatten.

Bij meisjes lag/ligt het anders en wel om verschillende redenen. De idee dat de traditioneel vrouwelijke taken dus door vrouwen moeten uitgevoerd worden, bleef zeker in mijn tijd de wijd verspreide opvatting, ook van de vrouwen. Zelfs afgestuurde vrouwen kozen er regelmatig voor enkel echtgenote en moeder te worden, zeker nadat ze (meteen) kinderen kregen. Ik denk bijv. aan mijn zus. Dat is een mooie en altruïstische keuze, die neerkomt op een leven in dienst van anderen. Het is wel een risicovolle keuze, nu een vrouw zich dan in deze tijd van stijgende echtscheidingen, verkeersongevallen, hartinfarcten.... economisch afhankelijk maakt van haar man, nu in onze samenleving de opvang door de ruimere familie niet meer aan de orde is. Een mooi gezin combineren met een geslaagde professionele carrière is voor mannen evident, het lag/ligt wel anders voor vrouwen. Al wordt blijkbaar bij de huidige generatie het hebben van kinderen meer om meer afgestemd op de eventuele carrière plannen van de vrouw of de financiële noden van het koppel. Dat koppels vandaag kunnen plannen of ze kinderen willen, wanneer en hoeveel, is mogelijk dankzij de pil. Men kan moeilijk de rol overschatten die de pil heeft gespeeld in de emancipatie van de vrouw, zonder haar zou die allicht nog in de startblokken staan. Voor mijn (katholieke) generatie was de pil

nog in een experimentele fase, enkel op dokters voorschrift te verkrijgen en door de Kerk verboden

Afgestudeerde vrouwen voelden zich ook niet altijd geroepen of in staat de uitdaging aan te gaan effectief een traditioneel mannelijk beroep of functie uit te oefenen. Ik denk dan aan een van mijn jaargenoten die met onderscheiding afstudeerde en secretaresse werd in een advocaten kantoor. Of aan onze eerste UIA promotie in 1975. Nummer één ervan was (tot mijn genoegen) een studentin die grootste onderscheiding behaalde, maar ze werd later godsdienstlerares. Vrouwen zijn trouwens in de regel minder zelfzeker dan mannen. Een van onze vrouwelijke ministers vertelde onlangs dat toen haar partijvoorzitter haar een ministerpost aanbood, ze antwoordde “Zal ik dat wel aankunnen”, met als onmiddellijke repliek van de voorzitter dat is nu een typisch vrouwelijk antwoord, mannen happen bij zo’n aanbod meteen toe!

Zo er meerdere kandidaten waren voor een functie werd lange tijd de voorkeur gegeven aan een mannelijke kandidaat, zelfs boven een bekwamere vrouwelijke kandidaat. Dat was nogal eens het geval in het notariaat. Vroeger konden notarissen zelf hun opvolging regelen. Vader notaris verkoos dan in de regel zijn zoon boven zijn dochter ook al had die betere resultaten behaald. Die tijd is nu wel voorbij, de rollen zijn nu zelfs omgekeerd, zeker bij gelijkwaardigheid van kandidaten. Het kwam zelfs tot regelgeving met positieve discriminatie of een verplicht percentage vrouwen of verplicht ritsen van mannen en vrouwen. Dat speelde uiteraard een rol in die stroomversnelling. Toch kan ik mij geen voorstander noemen van positieve discriminatie op een moment dat er voldoende bekwame vrouwen zijn, die die steun in de rug niet nodig hebben.

Heel wat (getrouwde) mannen, die zich voorstander verklaarden van de emancipatie van de vrouw, hebben vooral de bovenkant van de medaille voor ogen. Het werd de vrouw gegund dat zij - dankzij *haar* inzet - een eigen carrière uitbouwde. Maar moeilijker lag het te accepteren dat dit ook van hen een zekere inzet t.a.v. traditioneel vrouwelijk taken meebracht. Sommige mannen waren bovendien van oordeel dat het feit dat de vrouw nu ook een traditioneel mannelijk beroep uitoefende voor haar geen excuus mocht zijn om die traditioneel vrouwelijke taken te verwaarlozen. Zo dit het geval was, liep dit nogal eens uit op echtscheiding. En inderdaad het valt niet te ontkennen dat de emancipatie van de vrouw het aantal echtscheidingen deed stijgen. Maar nu meer om meer vrouwen in eigen onderhoud kunnen voorzien, wordt bij onhoudbare echtelijke problemen of intrafamiliaal geweld ook voor meer om meer vrouwen echtscheiding een daadwerkelijke optie. Dat bovendien vrouwen meer om meer beroepsactief zijn maakt dat meer om meer gehuwde personen in contact komen/samenwerken met andere mannen of vrouwen dan hun partner. Of blijkt soms dat de vrouw professioneel performanter is dan haar echtgenoot, een situatie die ook

vandaag nog maatschappelijk moeilijk ligt voor de man. Zo die man hieruit de logische conclusie treft en als huisman de traditionele vrouwelijk taken op zich neemt, krijgt hij zelden de maatschappelijke waardering, die zijn moedige beslissing verdient.

*

Besluit van dit verhaal kan alleen maar zijn dat het voor vrouwen een voorrecht is in dit land te leven. Ik had het al over de Taliban en de afschuwelijke praktijk van de genitale verminking in vele Afrikaanse en Islamitische landen. De internationale praktijk van mijn man bood me extra gelegenheid om daarvan overtuigd te geraken. Ik vergezelde hem af en toe op zijn zakenreizen.

Abu Dhabi was het eerste moslimland dat ik bezocht. Ter voorbereiding las ik een biografie van de Profeet Mohammed. Toen ik mijn man na een zakelijke afspraak vervoegde, bleek hij nog wat aan het napraten met een aantal Arabieren. Geen bezwaar dat ik het gezelschap vervoegde. Tot er tijdens het gesprek een discussie ontstond over het vers in de Koran dat moslimmannen toelaat vier vrouwen te hebben. Werd “vier” er ten exemplaire titel gebruikt of was “vier” het toegelaten maximum? Ik had de euvele moed mij in het debat te mengen met de opmerking dat het allicht de eerste interpretatie was, nu Mohammed zelf veertien vrouwen gehad had. De volgende dag werd ik door een van die mannen terecht gewezen, vrouwen worden niet geacht zich te mengen in een gesprek onder mannen, zeker niet zo het over religieuze aangelegenheden gaat!

Terug van een zakenreis naar Israël vertelde mijn man dat een ultra orthodoxe Joodse cliënt hem zijn pas gehuwde zoon had voorgesteld, samen met diens kersverse echtgenote. Maar toen hij haar wilde feliciteren met een (onschuldige) handdruk, werd zijn hand vriendelijk maar resoluut weggeduwd. Bij orthodoxe Joden mag een gehuwde vrouw nog enkel door haar man aangeraakt worden en enkel met hem mag ze nog oogcontact hebben! Als we het hebben over onderdrukte vrouwen, denken we in de regel aan moslima's, bij de orthodoxe Joden is het blijkbaar niet veel beter.

In mijn geheugen staat ook vandaag nog een gesprek gebrand met een bevriend Japans koppel. We hadden het daarin o.m. over het geloof in het hiernamaals. De vrouw antwoordde meteen “ik geloof vast in de reïncarnatie, want ik kan niet aanvaarden dat ik hier maar één leven zal hebben, dat van een Japanse vrouw!”!

Maar echt afschuwelijk was mijn ervaring in Indië. In 1980 had in New Deli een congres plaats van de *International Bar Association*. Tijdens een receptie maakte ik kennis met een dame die tot mijn verbazing rechter bleek te zijn in de *Supreme Court*. Er volgde een uitnodiging op een werkvergadering de volgende dag, waar een aantal actueel betwiste aangelegenheden besproken zouden worden. Een ervan was of *dowry debts* een aangelegenheid was voor het

familierecht, dan wel in het strafrecht thuishoorde. Een *dowrydebt* bleek de schuld te zijn, die ontstaat als de familie van de bruid de afgesproken bruidsschat niet betaalt. In Indië gaat de bruid inwonen in de familie van haar man, die dan voor haar levensonderhoud moet instaan (in de regel wordt ze er wel zowat de slavin van haar schoonmoeder). Bij aanslepende niet betaling van die schuld gebeurt het meer dan eens dat die schoondochter uiteindelijk vermoord wordt, soms levend verbrand! Dat schijnt in sommige streken ook het lot van de weduwen, die bij de verassing van hun overleden echtgenoot levend met hem op de brandstapel verast worden. *Saty*” wordt dat vreselijk gebruik genoemd. Volgens een artikel in Le Monde van 30 december 1987 had enkele maanden voordien nog zo’n *Saty* op het Indische platteland plaatsgevonden. Pas in 1987 werd dat door het Indiase Parlement verboden! *

Hoe heeft onze familie de emancipatie van de vrouw beleefd?

Mijn grootmoeder beleefde die helemaal niet. Geboren in het laatste kwart van de negentiende eeuw is zij het type voorbeeld van een vrouw voor wie het traditionele rollenpatroon honderd ten honderd gold. Haar opvoeding was daarop volledig afgestemd. De emancipatie van de vrouw stond toen in de kinderschoenen, zodat die weinig of geen invloed op haar leven had. Ze was wel de *maîtresse de maison* en ook de algemeen gerespecteerde *mater familias*. Gewapend om een eigen zelfstandig leven te leiden en zelf in te springen bij mogelijke (financiële) problemen, was ze niet.

De beginnende emancipatie van de vrouw bood aan mijn moeder, die in het begin van de twintigste eeuw geboren werd, de gelegenheid om een professionele carrière uit te bouwen, zoals de mannen. Dat na te streven was in de mannenwereld van toen een uitzonderlijke en moedige beslissing. Ze heeft daar zelf het initiatief moeten toe nemen. Ze werd daartoe wel aangezet -en aanvankelijk zelfs wat gedwongen- door haar vader en later ten volle gesteund door haar man, beide hadden een onwrikbaar geloof in het kunnen van vrouwen, beide waren zonen van een zeer performante moeder, die als vrij jonge weduwe achtergebleven was met respectievelijk zeven en drie kinderen en dat in een tijd zonder sociale zekerheid. Mijn moeder was dus in staat om in een zeer moeilijke periode in de familie het roer in handen te nemen. Ze werd nooit lid van een of andere (militante) vrouwenbeweging. Maar om in die mannenwereld als een van de eersten de kans te grijpen naar de universiteit te kunnen gaan en een beroep uit te oefenen dat traditioneel aan mannen voorbehouden was - en dat bovendien op schitterende wijze te doen – heeft zij als rolmodel een grote steen bijgedragen in de emancipatie van de vrouw. Zij heeft aan andere vrouwen getoond waartoe vrouwen in staat zijn en hoe! In de familie heeft ze een trend ingezet. Zowel haar twee dochters als al haar kleindochters en achterkleindochters behaalden een universitair diploma of zijn op goede weg om daar in te slagen. Haar dochters en al haar kleinkinderen zijn ook met een universitair

gehuwd, maar geen van hen heeft een moeder die universitaire studies deed, laat staan een grootmoeder!

Mijn zus beleefde de emancipatie van de vrouw op een bijzondere en na te volgen manier. Eigenlijk maakte zij mee wat daarvan de noodzakelijke tegenpool zou moeten zijn “een geëmancipeerde man”. Daar zijn niet velen van haar generatie in geslaagd.

De emancipatie van de vrouw kende in mijn leven een grote doorbraak. Dankzij mijn doorgedreven scholing heb ik de kansen kunnen grijpen die zich soms toevallig voordeden, maar die dankzij de emancipatie van de vrouw nu ook voor vrouwen openstonden. Dat ik toen een van de eersten was die daartoe in staat was, bracht mee dat ik in tegenstelling tot mijn moeder niet eens het initiatief daartoe moest nemen. Heel wat -zelfs eenmalige- kansen werden me aangeboden. De functies en opdrachten waarvan ik het geluk had ze te kunnen uitoefenen - wat ik met veel plezier en de nodige inzet heb trachten te doen - hebben mij toegelaten ook internationaal een klein steentje bij te dragen tot de spectaculaire verbetering van het juridisch statuut van de vrouw. Maar ik besef ten volle dat vele vrouwen van mijn generatie niet het geluk hadden die kansen te kunnen grijpen, omdat ze zich niet hadden kunnen bekwamen om ervoor in aanmerking te komen. In mijn generatie geloofden immers niet alle ouders en echtgenoten in het kunnen van vrouwen en niet elke werkomgeving was vrouwvriendelijk. Hun verhaal zou allicht minder positief zijn en er blijft inderdaad nog veel te doen.

Een van de grote pijnpunten van de emancipatie van de vrouw was enerzijds – en is in grote mate nog steeds – de dubbele taak en de overbelasting waartoe ze voor vrouwen leidt, maar anderzijds ook – wat zelden benadrukt wordt - dat onze maatschappij nog niet voldoende weet hoe om te gaan met de partner van een professioneel actieve vrouw. Zoals vele geëmancipeerde vrouwen kampte ik regelmatig met een schuldgevoel uit vrees de traditioneel vrouwelijke taken toch niet voldoende of behoorlijk genoeg op mij te nemen. Ik heb de indruk dat daar vandaag wel al wat evolutie in kwam, alhoewel? Er is nog veel werk aan de winkel, wil men vermijden dat de emancipatie van de vrouw wel eens haar doel zou voorbijschieten: vrouwen gelukkig maken door ze volwaardig aan het brede maatschappelijk leven in al zijn aspecten te laten deelnemen. Intussen voelen blijkbaar sommige (jonge) mannen zich bedreigd door deze “invasie” van de vrouwen en klinkt het af en toe weer dat vrouwen aan de haard horen!

De strijd voor de emancipatie van de vrouw is geen oorlog tussen mannen en vrouwen. Waren het immers niet vrouwvriendelijke mannen die ervoor zorgden dat een aantal deuren opengingen, die eeuwenlang voor de vrouwen gesloten bleven. Alleen mannen konden dat doen, alleen zij hadden daar de macht toe. Ik ben - en gelukkig maar - niet de enige vrouw die in de mannen niet onze vijanden zien. Toen tijdens een vergadering van het CSV een

uitgesproken feministe erg agressief te keer ging tegen de mannen, repliceerde een ander lid “maar ik zie mijn man graag “. Ik ben haar volmondig bijgetreden.

*

Hoe heeft onze familie de emancipatie van de vrouw beleefd? Intens toen die op gang kwam!

MC